

Guarani ñe'ẽ rape'apo: Pojoapy Guarani ñe'ẽ ko'ẽ pyahurã

Plan de normalización del uso de la Lengua Guaraní Plan to Normalize the Use of the Guaraní Language

Miguel Ángel Verón

Academia de la Lengua Guaraní
Fundación Yvy Marãe'ỹ

Nota del autor

Miembro de Número de la Academia de la Lengua Guaraní
Director General de la Fundación Yvy Marãe'ỹ
m_angelveron@hotmail.com

Mombykypyre

Ko haipyre oñehesa'ỹjo ñe'ẽ jeporu tapichakuéra apytépe. Ipyre ojeguerojera "Guarani Ñe'ẽ jeporu rape'apo" oñemboguatakuaáva Estado guive tetãyguakuéra pytyvõme. Paraguái isãsoha ára guive pytagua poguýgui niko pe Estado pyahu heñóiva ohyvykói ha ojapyhy hembiporu teéramo castellano año, ñe'ẽ mbovyetereive tapicha oiporúva, ha omboykete guarani, opaite tetãygua oikuaa ha oiporúva. Guarani oikove ha hekoresãi katuíva maymavete tetãygua oikuaa ha hayhuparakuéra hakate'ỹ rupi hese. Péicha rupi Léi Guasu 1967-me guare ojapyhy ichupe Paraguái ñe'ẽramo, ha 1992-me guare katu ko tetã ñe'ẽ teéramo, castellano yke rehe. 2010 katu ogehupyty Léi 4251/10 Ñe'ẽnguéra rehegua, omoheñóiva Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha (PÑS) ha Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ (GÑR). Upe léi omanda PÑS-pe ohape'apóvo ñe'ẽnguéra, ikatu hañuáicha ojeporu ha hekoresãi. Ko tembiapópe oñemoherakuã guarani ñe'ẽ rape'apo, oñemohendahápe tembiaporãita oñemboguatakuaáva 10 ary pukukue, oipaite hendápe. Oñemba'apo irundy ñe'ẽ rape'apo ári: ñe'ẽ poru rape'apo,

Ñe'ẽ retepy jeipyguara rape'apo, ñe'ẽ jekuaapyhy rape'apo, ha guarani jeporu porã rape'apo. Umi irundy apytégui oñembopypukuve ñe'ẽ jeporu rape'apo, oñemohendahápe mba'épa ojejapokuaa ko ñe'ẽ ojejoru hağua opa hendápe ha opa mba'erã ko tetãme. Sa'i pa'ũ ojeguereko rupi, ko'ápe oñemboguapy mokõi ñe'ẽ poru renda añónte: ogapy ha tekombóe.

Mba'e mba'e rehe oñe'ẽ: Ñe'ẽ ñeisãmbyhy, ñe'ẽ rape'apo, ñe'ẽ jeporu, ñe'ẽ jeporu renda, guarani, ogapy, tekombóe.

Resumen

El artículo se inscribe dentro de la sociolingüística, y consiste en la propuesta de un "Plan de normalización del uso de la lengua guaraní", a ser desarrollado desde el Estado, con el apoyo de la sociedad, durante una década. Desde la Independencia Nacional, el novel Estado paraguayo optó por el castellano, lengua hablada por un porcentaje mínimo de la población, como lengua oficial y de trabajo, y soslayó el guaraní, idioma hablado por 100% de la población. Gracias a la gravitación que tiene por el hecho de ser la lengua casi única del país y a la militancia de sus promotores y defensores, el guaraní mantuvo su vitalidad por varias décadas, atrincherado en los hogares. La Carta Magna de 1967 lo reconoció como lengua nacional y la de 1992 como lengua oficial, junto al castellano. En el 2010 se logró la promulgación de la Ley 4251/10 de Lenguas, que creó Secretaría de Políticas Lingüísticas (SPL) y la Academia de la Lengua Guaraní (ALG). Esta ley plantea como una de las tareas de la SPL la elaboración de planes y proyectos de normalización del uso de las lenguas. Esta investigación es una propuesta de planificación lingüística; en la misma se plantean propuestas de acciones para impulsar el normal uso oral y escrito de la lengua guaraní en 15 ámbitos de uso. En ella se plantean acciones para las cuatro ramas de la planificación: planificación del estatus, planificación del corpus, planificación de adquisición, y planificación del buen uso de la lengua guaraní. Se profundiza una de esas ramas, que es la planificación del estatus, que justamente apunta a la normalización del uso de la lengua en todos los ámbitos de interacción social. Por razones de espacios, en este artículo se presentan solo dos de los 15 ámbitos de uso propuestos: la familia y la educación.

Palabras clave: Política lingüística, planificación lingüística, normalización lingüística, ámbitos de uso, guarani, familia, educación.

Abstract

The article is part of sociolinguistics, and is the proposal of a “Plan to normalize the use of the Guarani language”. It is to be developed by the State, with the support of society during one decade. Ever since National Independence, the fledging Paraguayan State has chosen the Castilian language, which is spoken by a minimum percentage of the population, as the official language and working language, and sidestepped the Guarani language spoken by 100% of the population. Thanks to the gravitation which is due to the fact that Guarani is almost the only language of the country, and due to the militancy of its promoters and supporters, Guarani has maintained its vitality for decades, being entrenched in homes. The Constitution of 1967 recognized it as the national language and that of 1992 as an official language, alongside Castilian. In 2010 the enactment of the Language Law 4251/10, which was created by the Ministry of Language Policy (SPL) and the Academy of Guaraní Language (ALG), was achieved. This law proposes the development of plans and projects to normalize the use of languages as one of the tasks of the SPL. This research is a proposal for language planning. In this research proposed actions are raised to boost the normal oral and written use of the Guarani language in 15 areas of use. Actions are raised for the four branches of planning: status planning, corpus planning, procurement planning, and the planning for the correct use of the Guarani language. It delves one of those branches namely status planning, which rightly points to the normalization of the use of Guarani in all areas of verbal interaction. For reasons of space, this article presents only two of the 15 proposed areas of use: family and education.

Keywords: Language policy, Language planning, Language standardization, Areas of use, Guaraní, Family, Education.

Guarani ñe'ẽ rape'apo: Pojoapy Guarani ñe'ẽ ko'ẽ pyahurã

Guarani niko ñe'ẽ ojeporuvéva Paraguáipe. Ha'ehína ko tetã ñe'ẽ tee omopeteĩ ha omoambue rupi ichupe tetãnguéra apytépe ko yvy ape ári. Ko ayvu avei América ñe'ẽ, yvate guive yvy peve, ha kuarahyresẽ guive kuarahy reike peve ojeporu rupi ojasuru mboyyve Europa-ygua ko yvy jepysópe, ha ko'ágã meve ojeporu gueteri rupi heta tetãme, Paraguái jere rehe. Avaitéva retã ha'e'yva guarani oiporúmi ojokupyty hağua oñondivekuéra, ko ayvu herakuã guasu ha ojehecharamo rehe. Colonia aja ojeporuetemi tetã rekuái ha tetãyguá apytépe. Paraguáipe, Tupão católico ojapyhy ichupe iñe'ẽ teéramo oñepyrũmívo Sa'ary XVII, ha upéicha rupi ojeporu ha'e año Tupã ñe'ẽ ñemyasãime. Tetãnguéra rekuái oiporu avei, Paraguáipe ha okápe. Argentina omoherakuãramo guare Declaración de Independencia 1816-pe, oiporu guarani castellano, aimara ha quechua yke rehe. Upéicha avei oiko karai Manuel Belgrano, Buenos Aires Junta remimbou ohuaĩramo guare Paraguáipe 1810, jahechãpa ko tetã ndojoajúi hese. Ha'e oike mboyyve Paraguáipe omyasã heta kuatiañe'ẽ ojehaipyvéva guarani ha castellano-pe. Ko'ã mba'e ohechauka guarani ojeporu hague América yvype heta hendápe ha ndaha'ei Paraguáipe año.

Paraguái isãso rire, oiko haguéicha opaite tetã America-yguápe ñe'ẽ teekuéra rehe, oñeñepyrũ Estado guive oñemokangyse guarani ha ojehyvykói castellano año. Peteĩ ary mboyyve, 15 jasykõi 1812-me, Junta Superior Gubernativa omandáma tojehecha mba'éichapa ojehapo'okuáa mbo'ehaógui ko ñe'ẽ. Péicha, oñemombarete rãngue ko tetã ñe'ẽ tee, oñeñepyrũ ojehechagi, oñemomirĩ ha oñemboguese. Ko'ã mba'e oiko ndojehapo'ói rehe teko ha ñe'ẽ ñembopoguy (colonialismo cultural y lingüístico) tetãnguéra isãso rire Europa poguýgui. Tetã America-ygua, ha ijapytepekuéra Paraguái, isãso rire ojapyhy Europa reko ha ñe'ẽnguéra año oikove hağua. Ojetyvyro ha omondohoite rãngue itasã oñapytĩva ichupekuéra Europa ndive, hatãve oañuã umi omoséva'ekue reko, rekove ha ñe'ẽ. Upéicha rupi guarani ha ambue ayvu avaitéva mba'e oñemboyke ha ojeapo'í ko ára peve ko tetãme.

Paraguái Estado nda'ipokatúi rupi ojopy ha oipyso hağua castellano,

ha tetãyguakuéra ijaguara ha hakate'ỹ rupi iñe'ẽ rehe, guarani oikove ha imbaretéva akóinte. Tetãyguakuéra oñemongu'e rupi, 1967-me ojejapyhy ichupe Paraguái ñe'ẽramo, ha 1992-me katu ko tetã ñe'ẽ teéramo. Yvy guive ojejopy rupi, oike ñepyrũ mbo'ehaópe yma 1944-pe ha mbeguekatúpe oike oikeve oúvo. 1994-pe oñemoñepyrũ Tekombo'e Ñemyatyrõ ha hendive Tekombo'e Mokõive ñe'ẽme: guarani ha castellano-pe. 2010-pe, heta omba'apo rire hese tetãyguakuéra, oñeguenohẽ Léi 4251/10 Ñe'ẽnguéra rehegua; ko pojoapy kakuaaite rupi, jasyoapy 2011-me oñepyrũ omba'apo Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhya (PÑS) ha jasya 2012-pe katu Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ (GÑR); mokõivéva oñemoheñoiva'ekue ko léi rupi.

Léi Ñe'ẽnguéra rehegua omanda Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyhápe ohape'apóvo Paraguái ñe'ẽnguéra (planificación lingüística), ikatu hañuáicha oñemoaponde'a mba'éichapa oñemba'apóta ha'ekuéra hekoheresãi katui hañgua. Upéicha ojapo ko tetã remimoĩmby. Ko tembiapo ombosako'íva, omba'apo rupi upépe, oikeva'ekue hatã omba'apo upevarã.

Kotembiapópeojehape'apoguarani ñe'ẽ año. Upevarã imbosako'ihára ohesa'ỹjo mba'éichapa oguata oúvo ko ñe'ẽ yma pytaguakuéra ou mboyve guive, upéikatu ha'ekuéra oike rire ko tetãme, colonia aja; ohesa'ỹjo avei ñe'ẽnguéra raperã ojeiguyrúva Paraguáipe kóva isãso mboyve ha isãso rire. Opa marandu oñembyatýva ári, ha ojeguerékóvo Léi Ñe'ẽnguéra rehegua ha ambue tembiapoukapy tesa renondépe, oñembosako'i tembiaporãita oñemboguatakuáava Estado guive, ikatu hañuáicha guarani imbarete katui tenda yma guive ojeporuhápe, ha oike avei tenda máramo ija'ỹ hápe ko tetãme. Umi tembiaporã oñemohenda pa arýpe ñuarã, ha ojejapyhy 15 tenda (ámbitos) oñemba'apo hañgua. Peteĩteĩvape ojehecha mba'éichapa oĩ ko ñe'ẽ, upéva ári oñemohenda ojejapokuaáva, ha hu'ãmekatu mba'e tetã remimoĩmbýpa (institución) omotenondekuua umíva.

Ñe'ẽ ñeisãmbyhy ha ñe'ẽ rape'apo¹

Ñe'ẽ ñeisãmbyhy

Opaite tetã oĩva yvy ape ári niko oguereko ha omboguata tembiaporã omombarete térã omokangy hağua ñe'ẽ. Opaite oñangareko ha omombarete peteĩ térã hetave ayvu² ha ojapyhy iñe'ẽ tee ha Estado rembiporúramo. Umi tetã ohyvykói ha oipysy iñe'ẽ ambue tetã gotyo, ijáma guive ichupe. Ko mba'e ojehecha porã Europa ha América jeikove oñondivépe. Europa-yguakuéra ojasurúramo guare ko yvýpe, ogueru heko, iguata, iñemonde, hembí'u, hembiguerovia ha iñe'ẽ. Kóva ha'ekuéra ojopy mbaretépe oike ha opyta hağua ko'ã yvýpe. España va'ekue pe tetã hetave tatãma ombopoguýva. Península Ibérica-pe niko heta ñe'ẽ ojeporuva'ekue upéramo ha ojeporu gueteri ko'áğa meve, katu sa'ary XIII-pe Estado nación pyahu hérava España ojapyhy Castilla Reino ñe'ẽ año, castellano, iñe'ẽ tee ha hembiporúramo omba'apo hağua. Oiko háicha opaite tetãme, oñeha'ã hikuái omopeteĩ pe tetã, ha upevarã omopeteĩ avei ñe'ẽ tetã ha estado-pe ġuarã. Oikéramo guare América-pe, ogueru hikuái ijayvu. España oguerahapa rupi ipy rehe opa tetã ha'e oike haguépe ha ojopy rupi opa hendáicha iñe'ẽ oike hağua, ko'áğa castellano ñe'ẽ tee opaite tetãme ha'e ojasuru haguépe, ha indígena-kuéra ñe'ẽ ojejuka térã oñemokangy. Ko'áğa, jepémo ojapo 200 ary tetãnguéra America-ygua isãso ha omosẽ hague hikuái España-yguakuérape, ko'ã oñemosẽva'ekue ñe'ẽ hína upe imbarete ha ogehapyatyvéva.

Ñe'ẽ ñeisãmbyhy hína opa mba'e oñemboguatáva Estado guive oñemokangy ha ojejuka, téřakatu oñemombarete ha oñembohekoresã i hağua ñe'ẽ. He'iháicha Miquel Siguan (1992:97), ko'áichagua ñeisãmbyhy oñehenoikuaa opaite tembiapo oñemboguata katuíva jahechápa ndojehupytyĩ ojehekáva ñe'ẽnguérape ġuarã.

Siguan omyesakã oĩha mokõichagua ñe'ẽ ñeisãmbyhy: peteĩva oñemboguatáva ñe'ẽ imbarete ha hekoresãvavoípe ġuarã ha ohekáva upéva

¹ Política lingüística y planificación lingüística

² Oñetehápe Estado katueteinunga oiporavo peteĩ ñe'ẽnte imba'e tee ha hembiporúramo.

akóinte ta'imbarete ha tojepysy ko'ẽreíre; ha ambuékatu oykekóva ñe'ẽ oñemomirívape, jahechápa ndojehyvykóiri hetejera hağua.

Ñe'ẽnguéra ñeisãmbyhy Paraguáipe

Paraguáipe ko'áğa oñemohendapaitéma ñe'ẽ ñeisãmbyhy. Katu ymave piko mba'éicha oguata oúvo ra'e ñe'ẽnguéra. Vaicháko ymave ndaipóri Hague política ñe'ẽ rehegua ko tetãme, áğakatu katuínte oíva, taha'éjepe ensugúpe. Oğuahẽ guive pytaguakuéra ha ramo meve, Estado guive ojehekáva mba'éichapa ojekuka guarani ha ambue ñe'ẽ avaitéva mba'éva, upéichante avei ogehvykói ha oñemombarete castellano año. Katu 1967 guive, ha ko'ýte 1992 guive, iñambue umi política. Ko'áğa opaite tembiapoukapy ojeguerekóva ojopy Estado-pe oñangareko hağua iñe'ẽ teekuéra rehe, guarani ha castellano, ha upéichante avaitéva ayvukuéra ha pytagua ovapyréva ko tetãme mba'éva rehe. Avei oñangarekova'erã iñe'ẽngúva mba'éva rehe (lengua de señas). Ojoporúramo Siguán ñe'ẽ, ojehechakuaa ymave ogehapyaty ha oñeñangareko Hague peteĩ ñe'ẽ rehe año, "ideología unilingüística" ári; katu ko'áğa ojehekaha opaite ayvu tokakuaa, tahesãi ha ani máramo ikangy. Péicha oñemohenda opaite tekovoñáme, katu ojekuaaháicha, ko'áva año ndoguerúi arayvoty, oikotevẽ heta mba'e oguata hekópe ikatu hağuaícha tembiaporã omohendáva Léi Guasu ha ambue leikuéra ogehupyty añetehápe.

Léi Ñe'ẽnguéra rehegua

Paraguáipe, ñe'ẽnguéra ñeisãmbyhy oñemohenda Léi Guasu, Léi 4251/10 Ñe'ẽnguéra rehegua ha umi tembiapoukapy opavave tetãme ġuarávape. Léi Ñe'ẽnguéra rehegua hína pe pyenda tee. Ivore I-pe, ko tembiapoukapy omohenda porã mba'épa ojeheka ñe'ẽnguérape ġuarã. Ko léi avei omoheñoi tetã remimoĩmby omboguatava'eráva umi tembiaporã, ko temimoĩmby hína Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha (Secretaría de Políticas Lingüísticas).

Tuichai mba'e ko léi ogehupytyva'ekue. Karai Ticio Escobar-pe ġuarã (jasyteĩ 2011) ko Léi ñeguenohẽ mba'e tuichavéva tekopy rehegua ogehúva ko

tetãme. Guarani ñe'ẽme ġuarã tembiporu ndekakuaáva ko tembiapoukapy, ojeporúta rupi –he'iháicha Siguán- oñemombarete haġua ko tetã ayvu tee, aretéma oñemomirĩ ha oñemboyka'ekue. Mokõi akytã omopyenda ko oje'éva: Akytã 2^{ha} ha 3^{ha}.

Akytã 2^{ha}. Teko joparaeta rehegua. Paraguái Estado oñangarekova'erã heko joparaeta ha iñe'ẽ tee mokõire, tove tojehapyaty ha tahekojera mokõive, ha'e oñangereko ha omotenondeva'erã avaitéva reko ha iñe'ẽnguéra. Upéichante avei oykekova'erã ichupekuéra iñepia'ãme, ojepytaso jave iñe'ẽnguéra jeporu ha ñemyasãi rehe opa hendáicha ha opaite hendápe, ha oñangarekova'erã oñemboajévo ambue ñe'ẽ oiporúva tapicha aty heko ambuéva, oĩva tetãpyre.

Karai Tadeo Zarratea (2011:76) he'i ko akytã rupive ko Léi ome'ẽha Estado-pe irundy tembiaporã: oñangareko teko joparaeta ha ñe'ẽmokõi rehe, oguerekóva Tetã ha Estado; oñangareko iñasãi ha hetejera haġua mokõive ñe'ẽ tee; oñangareko oikove ha herakuã haġua avaitéva ñe'ẽ ha reko, ha oñangareko oñemomba'e haġua ambue tapicha aty oikovéva ko tetãme ñe'ẽnguéra.

Akytã 3^{ha} omanda Estado-pe oñangarekovévo guarani rehe, kóva rupi tetã reko tee korasõsã:

Akytã 3^{ha}. Tetã ñe'ẽ tee mokõive rehegua. Tetã ñe'ẽ tee mokõive oñemboaje ha ojeporu joja va'erã mbohapyve tetã Pokatu Moakãhápe ha opaite tetã rembiapo oñemboguatahápe. Estado ombojeroviaveva'erã guarani ñe'ẽ, kóva ha'e rupi tetã reko tee kuaaukaha, tetãyguápe ombojoaju ha omopeteĩva, ha ñe'ẽ ojeporuvéva tetãpyre.

Léi 4251/10 niko añetehápe oiguyru tape ipyahu ha omimbíva Paraguái ñe'ẽnguéra ko'ẽ pyahurã. Política ñe'ẽ rehegua ohyvykóiva peteĩ ñe'ẽ añõnte ha ojukaséva ambuekuerapegui oñesẽ ha ojeike ambue ohyvykóiva opaite ayvu, omomba'éva opavavépe, ombojokupytyva oñondive ñe'ẽ ha teko oĩvéva ko tetãme; upéichante avei omanda Paraguái oñemongu'évo guarani imbarete haġua tetã mboypýri, ha ohechávo ikatuháicha omokyre'ỹ

avaitéva ayvu oĩvéva América-pe tahesãi ha ta'imbarete.

Ñe'ẽ ñeisãmbyhy, oje'ejeý, hesakã'asy, iñemboguatahína pe tembiapo kakuaavéva hembýva ko'ágã. Ñe'ẽnguéra rape'apo (planificación lingüística) rehe tuicha ojeko oñemoañete haɣua. Ojekuaa niko leikuéra omandáva katuetei ojejapova'erãha, ndaikatuiha ojejereterei oñemoañete haɣua, katu iporãva'erã Paraguáipe ani ojeporojopy año; toñeñeha'ã Estado guive toñemoinge tetãyguakuéra akã ha korasõme tekotevẽ ha ovaleha oñembohekoresãi guarani ha ambue ñe'ẽnguéra; ko'áva noñombyairiha, iñopytyvõ uveiha; upéichante avei ñe'ẽnguéra yvotyty hovýũ, ipiro'y ha hyakuã'asyha amáke heta ayvu ipotyjera ipype. Paraguái ñe'ẽnguéra yvotyty rehe ñangareko opyta Estado ha opavave tetãygua pópe.

Ñe'ẽnguéra rape'apo³

Ñe'ẽ ñeisãmbyhýgui osẽva'erã ñe'ẽnguéra rape'apo. Mokõivéva ojogueraha ojopógui. Ñe'ẽnguéra rape'apo hína aponde'a guasu oñembosako'í ha oñemboguatáva peteĩ tetãme, jahechápa ndojehupytyí opa mba'e ojehekáva ñe'ẽnguérape ɣuarã upe tetãme. Koichagua tembiaporã guasu oñembosako'íva'erã oñehesa'yjo rire mba'éichapa oĩ ñe'ẽ térã ñe'ẽnguéra ha akãguapype porã; ipype oñemohenda tembiaporã ko'ẽrõ ko'ẽrõ, amo gotyove ha kurivévo ɣuarã. Ko aranduty oike sociolingüística kuápe, áɣaku oguata ojopógui ambue aranduty ndive, ojekuaápype ñe'ẽ oikove ha ojeporuha tapichakuéra apytépe. Carla Amorós (2008) he'í ñe'ẽnguéra rape'apo ha'eha tapichakuéra ava'aty rape'apo (planificación social), ha'e ohekáva ha ohupytyseva ndopokói rupi ñe'ẽnguéra rehe año, opokopa rupi avano'õ rehe.

Karai Dr. Jukka Havu (2010), omoambue política ñe'ẽ rehegua ha ñe'ẽnguéra rape'apo he'ívo peteĩháva omba'apoha mba'etépa umi ñe'ẽnguéra rembiaporã peteĩ ava'atýpe, ha mokõihákatu tembiaporãita oñemohenda ha ojoajuporãva oñeisãmbyhy haɣua ñe'ẽ, jahechápa noñemoambuéi mba'e ogehuvahína ñe'ẽnguéra jeporúpe peteĩ tekohápe.

³ Planificación lingüística

Mba'éichapa ñe'ẽnguéra rape'apo

Carla Amorós (2008) he'i ñe'ẽnguéra rape'apo peichaha: ojekuaauka ha oñemboguata oñemboguatáségui porã, oñembohape kuri ġuarãicha, omohenda heta mba'e ojejapokuaáva, oñemboguatáva Estado guive, ha ojegueroikevéva peteĩ tendápe. Omba'apo ñe'ẽ retepy ñehesa'ỹjo ha avei ijeporu rehe tapichakuéra apytépe.

Osẽ ñe'ẽ ñeisãmyhýgui; añetehápe ha'e hína tembiporu oñemoañete ha oñemboguejy haġua política ñe'ẽ rehegua.

Ñe'ẽnguéra rape'apo ha iñangareko niko imbegue. Ha'e uguata ha ohupyty haġua ohekáva, oikotevẽ Estado guive oñemba'apo hatã, ha upéva ári tetãyguakuéra toykeko ha toipytyvõ ipo jovaivépe.

Mba'éichapa ojehecha ñe'ẽ rape'apo⁴

Amorós (2008), he'i ymaite guive ojehechaha mokõi hendáicha ha henda guive ko aranduty, peteĩva sociolingüística guive, ha ambuékatu instrumentalismo resa guive. Tenondeguáva, ñe'ẽ rape'apo rupive, opokose avei tekoaty rehe; ñe'ẽ ojehape'apokuévo ojehechava'erã mba'eichagua tekoatýpa ojeheka, ñe'ẽ ojeporu rupi tapichakuéra oikove haġua ojoapytépe ha oñondive; pe guive oñemba'apova'erã ñe'ẽharakuéra remimo'ã iñe'ẽ rehegua rehe, ijaguara haġua hese hikuái. Upéicha avei ojeguerekova'erã tesa renonde opaite arandupy oguerúva ijehe pe ñe'ẽ. Peichagua ñe'ẽ rape'apo oñemopyenda ko'ãvape: a) opaite ñe'ẽ ojekuaáva ogueroguata peteĩ arapy (sistemas simbólicos) ha peteĩcha ovale hikuái, ã) ñe'ẽ rape'apo ndopytaíva'erã pe ñe'ẽ ojehape'apóva retepýpe año, oñangarekova'erãha avei ijeporu pe tekoatýpe rehe. Instrumentalismo katu he'i ayvu ha'eha pojoapy tapichakuéra oñomongeta haġua ańónite, ndojoguerahaiha ojopóre arapy jehecha ha tekoaty pe tekohapegua rehe. Ojehechaháiha, ohape'apose ñe'ẽnte, ha'eño, ojejesareko'ỹ rehe iporuharakuéra ha arandu ha'e oguerosyriryva rehe.

⁴ Diferentes perspectivas en torno a la planificación lingüística

Ko tembiapo mbosako'ihára ojokupyty ñe'ẽ rape'apo ojehecha háicha sociolingüística guive ndive, oguerovia rehe ñe'ẽ rape'apo ojoguerahaha ojopógui ambueichagua tape'apo ndive, ko'ýte umi ohekáva tetãygua ko'ẽ pyahu ha teko porã.

Ñe'ẽnguéra rape'apo rakã⁵

Umi tapicha iñarandúva ñe'ẽpykuaápe niko oñemoĩ oñoñe'ẽme he'ívo mbohapy hendáicha ojehape'apoha ñe'ẽnguéra: ñe'ẽ poru rape'apo⁶, ñe'ẽ retepy jeipyguara rape'apo⁷, ha ñe'ẽ jekuaapyhy rape'apo⁸.

Peteĩhávape oñemohenda tembiaporã ikatu haḡuáicha oñemoambue ñe'ẽ térã ñe'ẽnguéra jeporu, ha avei hembaporã oñeme'ẽva ichupe térã ichupekuéra peteĩ avano'õme; upéichante mba'éichapa oĩhína leikuéra renondépe ha avei Estado ryepýpe. Mokõiha omba'apo pe ayvu ñe'ẽtekuaa rehe, hetepy jeipyguara ha ñehesa'ỹjo rehe. Mbohapyhákatu ombohape ñe'ẽnguéra ojekuaa ha ojepyso haḡua iporuhára retakuépe. Umi ñe'ẽ oñemombaretéva Estado guive, ko'ýte umi Europa-yguáva, ojehape'apo porã ha are guivéma. Techapyrãramo ojejapyhykuaa castellano. Ko ayvu España Estado oñemomba'e rupi hese ha ohape'apo rehe ae iko'ẽ pyahurã, ko'áḡa ndojeporúí Castilla ha España-pe año, ojepyso ha ojeporu hetaiterei tetãme ñe'ẽ teéramo, ojeporu opa hendápe ha opa mba'erã umi tetãme, ojehecharamo ha ojeporuve opa hendápe. Iñe'ẽtekuaa rehe oñeñe'ẽramo ojejuhúta aranduka ichovipa hesegua, Real Academia Española aremi guivéma omba'apo hese. Umi ñe'ẽ oikóva ñemboyképe katu oñemochi'ĩ – ndaha'éi ichavíva ijeheguirei, oñemochi'ĩ ichupekuéra - ha upéicha rupi sa'ive tapicha oiporu ha iñe'ẽtekuaa sa'í ojeguerojera. Techapyrãramo ojehechakuaa avaitéva ñe'ẽnguéra Paraguái pegua, taha'e Guana, Majúí ha ambueve. Ko'áva mbovymi tapicha oiporu, umi guana ha manjúí añoiténte, upéva ári sa'í ojeipyguara hetepy.

⁵ Ramas de la planificación lingüística

⁶ Planificación del estatus

⁷ Planificación del corpus

⁸ Planificación de la adquisición

Ñe'ẽnguéra Rape'apo Paraguáipe

Ñe'ẽnguéra rape'apo yma

Oje'éma haguéicha ko tembiapópe, Paraguáipe máramo noñembohapéiva kuationa ári ñe'ẽnguéra ko'ẽ pyahurã, ko tetã isãso hague ára guive; araka'eve Estado guive ndojeguapýiva oñehesa'ỹjo ñe'ẽnguéra reko ha renonderã ha oñemboguapy kuatiápe mba'éichapa oñemba'apóta. Péva nde'iséi hina política ñe'ẽnguéra rehegua hague laissez faire, laissez passer; nahániri. Oñeisãmbyhy ha ogehapé'apo ñe'ẽnguéra renonderã tembiapoukapy rupi, katu máramo umíva noñemboguapýiva peteĩ kuatiápe ha noñemohendáiva mba'éichapa ojeguatáta ogehupy hağua. Ko'ápe mbykyhápe umi tembiapoukapy:

- Junta Superior Gubernativa rembiapoukapy "Instrucción para Maestros de Primeras Letras" 15 jasykõi 1812-pegua omandáva tojehecha mba'éichapa oñemboguéta guarani mbo'ehaógui.
- Cirilo Antonio Rivarola rembiapoukapy 7 jasyapy 1870-pe guare, ojopýva mbo'eharakuérape ani hağua oheja temimbo'ekuéra oiporu guarani mbo'ehaópe.
- Léi Guasu 1967-me guare, ojapyhýva guarani tetã ñe'ẽ ramo.
- Léi Guasu 1992-me guare, ojejapyhýva guarani Paraguái ñe'ẽ teéramo, ha omoheñoiva avei tembiaporã indígena-kuéra javu rehe oñeñangareko hağua.
- Tekombo'e ñemyatyrõ ha Tekombo'e Mokõi ñe'ẽme: Guarani-Castellano oñepyrũva'ekue 1994-pe.
- Léi 4251/10 Ñe'ẽnguéra ñemoañete, 2010-pe, omoheñoiva Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha ha Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ.

Ñe'ẽnguéra rape'apo ko'áña

Ñe'ẽnguéra Rape'apo añetete-oguerovia ko tembiapo mbosako'ihára oñemoñepyrũ Paraguái pe jasyporundy 2013 guive. Upéramo Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha (PÑS), Ñe'ẽnguéra Rape'apo Moakãhapavẽ (Dirección General de Planificación Lingüística) guive, ombosako'í peteĩ aponde'a (proyecto) hérava "Paraguái Ñe'ẽnguéra Rape'apo – Plan Nacional de Uso de Lenguas". Upe kuatia ombosako'í Ñe'ẽnguéra Rape'apo Moakãhapavẽ (ÑRM) ha omoñuahẽ kuñakarai Sãmbyhyhárape. Kóva omonẽ rire, oñeñepyrũ oñemba'apo, ha 25 jasypateĩme ojeguapy peteĩ Taller-pe oñeñomongeta ha oñembohape tembiaporã. Omotenonde Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha, ha oipytyvõ kyre'yme Tekombo'e ha Arandupy Motenondeha (TAM) (Ministerio de Educación y Cultura), Tetã Arandupy Sãmbyhyha (TAS) (Secretaría Nacional de Cultura), Comisión Nacional de Bilingüismo (CNB), Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha Junta Consultiva, ha Secretaría Técnica de Planificación (STP).

Po Taller-pe oñemba'apo jasypateĩ 2013 guive jasypa 2014 peve, ha pégui oñeguenohẽ peteĩ "documento borrador". Ko kuatia oñeguenohẽ hağua, katui oguapy mba'apohára PÑS ha TAM ohai ohóvo, ha taller-pe katu oñehesa'yjo ha oñemoneĩ. Po jasýpe ojeguereko pe kuatia ha upe guive oñesẽ tetãpy rehe oñemoherakuã ha oñemba'eporandu hese. Ko tembiapo mboguatahára, upéramo guare omoakã Ñe'ẽnguéra Rape'apo Moakãhapavẽ. Oĩ rehe upe tendápe, ohechakuaa tekotevẽha Estado guive oñembosako'í upe pojoapy.

Paraguái Ñe'ẽnguéra Rape'apo oñembosako'ipyre

Ko tape'apo oguereko arandupy omopyendáva ichupe ha avei hetepy (marco lógico), upéichante avei peteĩ jehupytyrã (objetivo general) ha poapy ijehupytyvoirãite (objetivos específicos). Peteĩteĩva ko'áva oguereko moõpa oñeñuahẽse (meta), mba'éichapa ojehechakuaáta umíva (indicadores), mba'épepa ojehecháta (fuentes de verificación), ikatúva oiko térã nahániri (supuestos), mba'éichapa oñemba'apóta (línea de acción) ha tembiaporãnguéra (macro actividades). Opa ko'ã marandu oĩ kuatiápe ha ikatu ojevichea ha oñemoñe'ẽ.

Paraguái Ñe'ẽnguéra Jeporurã Rape ñemoherakuã

Peichagua tembiaporã guasu jehape'apópe niko katuetei tetãyguakuéra oikeva'erã avei omoĩ ijatí'y ha ipytyvõ; upéva rehe oñemomaranu ha oñemba'eporanduva'erã ichupekuéra. Upéicha rupi, Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbhyha, ombosako'í rire Estado ryepýpe kuatia, osẽ omoherakuã tetã tuichakue javeve ha avei omono'õ tetãyguakuéra remimo'ã, remiandu, remikotevẽ ha rembipota. 20 jasyapy 2014-pe oñeñepyrũ upe mba'eporandu tavusu Paraguáype, Instituto Superior de Educación koty guasúpe, ha ojepyso jasyporundy peve. Oñeñepyrũ mboyye oñesẽ okaha rehe, oñeñomongeta Consejo de Gobernadores ndive, ha upéi tapichakuéra omyakãva Secretaría de Educación umi 17 gobernación-pe; avei oñemba'apo Paraguáype Tekombo'e ha Arandupy Moakãha (TAM) Dirección General de Fortalecimiento Educativo ndive, ha ha'e rupi oñembojoaju tembiaporã Coordinación Departamental de Supervisiones kuéra ndive tetã tuichakue javeve. Gobernación Secretaría de Educación ha Coordinación Departamental de Supervisiones ombosako'í aty ha oporokombida opaite departamento-pe, Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbhyha pytyvõme.

Oñemoğuahẽ 16 departamento-pe, Alto Paraguáipe noñeğuahẽi, katu oñemba'apo mburuvichakuéra ndive téva Paraguáype. Ojejapo 32 taller, ha ipype oñehendu ha oñemba'eporandu 1.300 tapichápe, opavave mburuvicha, oúva 130 távagui. Umi tapicha oko'í 200 temimoĩmby (institución) rérape, privado ha ha'e'ývagui. Hetaiterei mburuvichápe ha tetãyguápe oñemba'eporandu ha oñehendu; umi taller ojejapova'ekue oko'í gobernador, tavao motenondeha, junta departamental ha junta municipal mburuvicha, gobernación secretario de educación, tavao director de cultura, coordinador departamental de supervisiones, supervisor, mitã mbo'ehao ha mbo'ehaovusukuéra moakãhára ha mbo'ehára, Agencia Nacional de Acreditación y Evaluación de la Educación Superior-gua; tupã, empresa, mba'apohára aty, chokuekue, tetã policía ha ambueve rembijokuái; upéichante avei ONG, indigenakuéra retã rembijokuái, Academia Paraguaya

de la Lengua Española, Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ, Poder Judicial ha Parlamento-gua, comunidad sorda rembijokuái, tetã remimbou oĩvéva Paraguay ha departamento-kuérape. Ikatukuaa oje'e heta tapicha ha temimoĩmby remimo'ã ha rembijerure oñembyaty hague.

Ojehupytykuaáva Paraguái Ñe'ẽnguéra Rape'apo rupive

Ko Tape'apo oñembosako'íva niko omohenda mba'éichapa oñemba'apóta Paraguái pa ary oúvape ñe'ẽnguéra rehe. Ipye oñemohenda tembiaporã oñemboguatátava Estado guive guarani ha castellano rehe oñeñangareko hağua, ko'ýte pe tenondeguáva rehe, kóva katuíte oñembotapykue rupi. Avei omohenda mba'éichapa oñemba'apóta avaitevakuéra ayvu rehe, umi tapicha iñe'ẽngúva ñe'ẽ rehe ha avei pytaguakuéra oikóva ko tetãme ñe'ẽ rehe. Indígena-kuéra ayvu rehe oñemba'apo hağua oñembosako'ítakuri ambue Tape'apo ko ary guive.

Guarani ñe'ẽ Rape'apo

Ko tembiapo mbosako'ihára oguerékókuri ha oguereko iñakã ha ikorasõme oñemboty rire Paraguái Ñe'ẽnguéra Rape'apo, ary 2015-pe, oñembosako'ívo Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha (PÑS) guive ambue pojoapy, omohendáva mba'éichapa oñemba'apóta guarani rehe añoite Estado guive, tetãyguakuéra pytyvõme, po térã pa arýpe. Ko tembiapo hína pojoapy ha'e omoheñoisemo'ã va'ekue Estado guive. Ipye oguerojera opa mba'e ojejapokuaáva guarani ñe'ẽ rehe Estado guive tetãyguakuéra pytyvõme, ikatu hağuaicha oñembohetejera ha ojehyvykói añetete ko tetã ayvu tee. Ha'e ombosako'í ijehegui, omba'eporandu'ýre tetãyguakuéra. Upéicha rupi heta mba'e ojehasakuaa ichugui, katu oguerojera ha'e oguerovíava ha hembiasa ári.

Guarani Ñe'ẽ Rape'apo pyenda

Tape'apo oñembosako'íva oñemopyenda ko'ãvape:

- Guarani Paraguái ñe'ẽ tee ha ñe'ẽ teete⁹. Péicharamo mante oñemotenonde ha ojehyvykóita oikotevêháicha ha Léi Ñe'ẽnguéra rehegua he'iháicha.
- Guarani ñe'ẽ ñembojeroviave. Léi Ñe'ẽnguéra rehegua. Iñakytã 3ha omanda Estado ombojeroviave hağua guaraníme, ha'e rehe heko tee rechaukaha ha ñe'ẽ oiporuvéva tetãyguakuéra. Ko tembiapo mboguatahára oipysove ko pyenda he'ívo tekotevêva oñemochichíve hetaite áramo oñemboyke ha oñembotapykue rupi ichupe Estado guive. Péicha oñembojevýta michĩmi ichupe ojepe'ava'ekue ichugui.
- Guarani ñe'ẽ jekuaa ha jeporu. Toñembohape ijekuaa ha upéicha avei ijeporu. Ñe'ẽ hetejera ha hekoresãi ojeporúramo mante.
- Ñembopoguy jehapo'o. Guarani ha ambue ñe'ẽ avaitéva mba'éva oñemboyke gueteri ko'ağaite peve hapo pypuku rupi tetãygua akã ha korasõme ñembopoguy, oapo'íva opaite teko ha ayvu América pegua ha ombopepo oúva Europa-gui año.
- Tembiapo joaju Estado ha tetãyguakuéra ndive. Ñe'ẽnguéra yvotyty rehe ñangareko ndopytaiva'erã Estado pópe año; tetãyguakuéra ndojehesape'ái, ndohechakuaái, ndohayhúi ha noñe'éséiramo iñe'ẽ niko kóva nahenonderãi. Upévare hi'ã, Estado guive, oñemoinge opaite Paraguái ñemoñare akãme tekotevêha oipysyrõ, omotenonde ha ombohecoresãi kóva ko ñe'ẽ. Toñemombarete umi ñanduti (red) oñemoñepyrũmava Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha guive tetã remimoĩmbykuéra, gobernación ha tavaokuéra ndive.
- Guarani ha castellano jeporu joja. Toñembohape ha toñemoañete mokõive Estado ñe'ẽ, guarani ha castellano, ojeporu joja hağua ayvu ha kuatiápe opaite Estado remimoĩmbýpe; opaite tembiapo ha mba'erepy oguerojera ha oikuave'êva Estado-pe tojeporu peteícha mokõive.

⁹ Lengua propia

- Guarani ñe'ẽ ñembohasa mitã pyahukuérape ogapýpe. Ogapyhína pojoapy ndetuicháva ñe'ẽ oñemombarete térã ojejuka hağua. Guarani ko'ağaita peve imbarete ogapy reheae, sy ha tuvakuéra ombohasa rupi iñemoñarépe.
- Guarani ñembo'e, jeporu ha jekuaapyhy aňetete mbo'ehaópe. Kóva tenda ndekakuaáva ñe'ẽ oñemombarete hağua, katu Paraguáiipe ko'ağa meve noipytyvõi gueteri guaraníme.
- Guarani jeporu tetãyguakuéra apytépe. Toñembokatu opaite tetãygua, oikóva Paraguáiipe ha tetã ambuépe, oikuaa ha oiporúvo guarani ñe'ẽ hogapýpe ha okápe, ani hağua máramo ogue ichugui iñe'ẽ tee. Upéichaite avei toñemoañete ha tojejopyvoikatu pytagua oúva opytávo ko tetãme toikuaa guarani ha castellano, oiko rupi tetã iñe'ẽ tee mokõivape.
- Derecho ojeikovévo guaraníme ñemoañete opavave tetãyguápe. Ko'ağa meve Paraguáiipe opavave oguereko derecho oikovévo castellano-pe, guaraníme katu nahániri. Pevarã Estado oguatava'erã mokõive iñe'ẽ teépe, ikatu hağuaicha umi oikuaáva guarani año, térãkatu oikuaáva ko ñe'ẽ ha avei castellano ha oikoveséramo guaraníme, toikove ipype.
- Ñe'ẽnguéra mbojokupyty oñondive. Oĩ gueteri heta tapicha ogueroviáva amáke heta ñe'ẽ ojeporu ha ojekuaa ivaiveha, ko'áva oñombyai ha oikepaha ojokuápe; oĩ avei ogueroviáva iporãha ojekuaa ha ojeporu heta ñe'ẽ, tove ko'áva toikove oñondive ha ikatuvéramo toguata ojokére ha ojopógui jokupytype. Estado guive oñemba'apova'erã ojekuaauka hağua tetãyguakuérape ñe'ẽnguéra noñombyairiha, ojykeko uveiha.
- Guarani ñe'ẽ jehechakuaa porãve. Tojehechuaka ha tojehechakuaa hetaita arandu ha mba'eporã ogueroguataha ko ayvu, ipype ikatuha ojeiko ko tetãme, ha'e iñaranduha avei opavave ñe'ẽicha; toñemoinge tetãygua akãme ko ñe'ẽ ombojoajuha ichupekuéra; ha'e omopeteĩ ha omo'ambueha ichupe ha hetãme ko yvy ape ári.
- Tetãygua jehesape'a ha ñemokyre'y ojapyhy hağua guarani iñe'ẽ teéramo.
- Guarani ñe'ẽ jeporu porã ha hekópe. Ñe'ẽ ojehechagi ha noñemomba'éivante ojeporuváva. Guarani retejera avei ohasa iporuporã rupi.

Guarani Ñe'ẽ Rape'apo Pyenda Jehupytyrã

Ojehape'apo Guarani ñe'ẽ pa arýpe ġuarã, ikatu haġuáicha Estado ha tetãyguakuéra ojoaju iñe'ẽ tee rehehápe, tove tahetejera, tojeporu opa hendápe ha opa mba'erã, ha tahesãi katui.

Ipukukue. Ko aponde'a oñembosako'i 10 arýpe ġuarã. Ohasávo mokõi ary, ojevichea ha oñemyatyrõkuua, ikatu haġuáicha mba'e ndojegueroikeiva'ekue ipype ojegueroike ha umi natekotevẽiva katu tojepe'a.

Ambueve marandu. Peteĩ tape'apo tee niko oguererekova'erã heta marandu. Oguerekova'erã hupytyrã, tembiaporã, imboguataharã ha ipukukue hamba'e; upéichante avei moõpa oñeġuahẽse, mba'éichapa ojehechakuaáta umíva, mba'épepa ojehecháta ojehupytypa térãpa nahániri umi ojehekáva, ikatúva oiko térã nahániri, mba'éichapa oñemba'apóta hamba'e. Ko tembiapópe heta ko'áva noñemoĩri, ombopukueterẽita rupi haipy; ipype oñemboguapy -ikatu oje'e- umi ipoguasukuete, ha hakã'irékatu ojehejánte okápe.

Mávapa omotenondéta. Opa tembiapo omotenondéta Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha, mbohapy Estado pokatu pytyvõme. Avei oipytyvõ mbaretéta Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ ha tetãyguakuéra aty oivéva.

Mba'épa ko Guarani Ñe'ẽ Rape'apo

Oje'éma haguéicha, Paraguái Ñe'ẽnguéra Rape'apo oñembosako'i opaite ayvu ojeporúva ko tetãme ġuarã: mokõi ñe'ẽ tee, paporundy avaitéva ñe'ẽ, iñe'ẽnguáva ñe'ẽ ha umi pytagua ñe'ẽ ojeporúva Paraguái ġuarã; aipóramo, oñembosako'i hetaiterei ñe'ẽme ġuarã. Oñembosako'ívo ojejúvokuri ojehechakuaa avaitéva ñe'ẽnguérape ġuarã ojeguerojerava'erãha ambue tape'apo, ha, oje'éma haguéicha, upéva oñembosako'íta mbohapy ary pukukue. Aponde'a guasu Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha ombotyvahínape niko añetehápe oĩvo guarani, ha ikatuvo oje'e hese ojereveha hína haimete

opaiete tembiaporã. Katu ojehechakuaa rehe hetaiterei koe tembiaporã oĩva ko ñe'ẽ ojehyvykói ha ojuhupi hağua yvate, tekotevẽha peteĩ pojoapy oñembohape ha oñehakã'íro paitehápe opa mba'e ojejapokuaáva hesehápe tetã tuichakue javeve, pa arýpe ġuarã.

Guarani Rape'apo ñemohenda

Ojehecháma haguéicha ko tembiapópe, umi tapicha iñarandúva ñe'ẽpykuaápe oñemoĩ oñoñe'ẽme he'ívo mbohapy hendaichagua tape'apo ñe'ẽme ġuarã oĩha: ñe'ẽ poru rape'apo¹⁰, ñe'ẽ retepy jeipyguara rape'apo¹¹, ha ñe'ẽ jekuaapyhy rape'apo¹². Ko tembiapópe oñemba'apo ko'áva ári ha oñemoĩve peteĩ: ñe'ẽ jeporu porã¹³; aipóramo, oñemba'apo Guarani ñe'ẽ poru rape'apo, Guarani ñe'ẽ retepy jeipyguara rape'apo, Guarani ñe'ẽ jekuaapyhy rape'apo, ha Guarani ñe'ẽ jeporu porã rape'apo ári. Ojehekase ko ñe'ẽ tojeporu opa hendápe ha opa mba'erã; toñembohetejera; toñembo'e, toñemyasãi ha tojekuaa tetã tuichakue javeve ha avei okápe, ha upéva ári tojeporu hekópe ha hendápe porã, tove tapichakuéra toipyguarakuaa ha ta'iñarandu ipype.

Guarani ñe'ẽ poru rape'apo. Oñeñe'ẽmavoi ko tembiapópe ñe'ẽ rape'apo rehe, katu michĩmi oñembohóveta. Ñe'ẽ estatus rehe ojepokóramo, ojehecha mba'éichapa ha'e oĩ tekoatýpe. Guarani, añetehápe oikotevẽ estatus; castellano renondépe, ko ñe'ẽ hogue guyre gueteri rupi ko'áğa meve. Koichagua tape'apo oñemboguatáva Estado guive rupive, guarani ojuhupíta yvate. Ko tembiapópe oñembohysíi tembiaporã oñemboguatakuaáva upevarã.

¹⁰ Planificación del estatus

¹¹ Planificación del corpus

¹² Planificación de la adquisición

¹³ Calidad del guaraní.

Guarani ñe'ẽ retepy jeipyguara rape'apo. Corpus rape'apo niko omba'apo ñe'ẽ retepy rehe. Ipye oike ñe'ẽretepy ñemopeteĩ (estandarización) ha ñe'ẽ ñembopyahu (modernización). Peteĩhápe oike ñe'ẽpukuaa, ñe'ẽhaikatu, ñe'ẽtekuaa ha ñe'ẽndy ojeporukatuíva ñemohenda. Mokõihápe katu oike umi ñe'ẽndy ojeporukatuíyva ha ñe'ẽ ojeporúva umi pojoapy pyahúpente hamba'e (terminología especializada y palabras técnicas) ñemohenda. Koichagua tape'apo oñemboguata ikatu hañuáicha pe ñe'ẽ ojeporukuaa opa mba'erã. Ojekuaháicha, peteĩ ñe'ẽ are oñemochiĩ ha oñembopogyuva'ekue, ñe'ẽ ndoguerekóiva estatus, ndojeporuiha opa hendápe, ha upéicha rupi jeyvéramo iñe'ẽtekuaa noñemopeteĩri, ha na'íñe'ẽndypái ojeporu hañua opaite mba'épe tekoatýpe.

Ko tembiaporã, ojekuaaháicha, oĩhína Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ pópe. Ko terekuára aty omba'apo oúvo hembiaporã tee rehe, ha oipyguarañepyrũ hína guarani ñe'ẽ retepy.

Guarani ñe'ẽ kuaapyhy rape'apo. Ñe'ẽ jekuaa ha ñemyasãi avei ogehape'apova'erã. Tekombo'ehína pojoapy tuichavéva oñembo'e ha ojekuaapyhy hañua ayvu. Oñemba'apomavoi mokõisa ary rasa guive Tekombo'e ha Arandupy Motenondeha guive mbo'ehaokuérape, katu heta mba'e gueteri oĩ ojejapova'erã. Ko'ã arýpe guarani añetehápe ndoikéi mbo'ehaópe, oñembotapykuejénte ichupe ymaite guive ojejapo haguéicha. Katu oikéma, tekotevẽnte oñemyatyrõ oñemyatyrõva'erã. Ñe'ẽ avei ojekuaapyhy ogapýpe; guarani oikuaaporã kóva. Ha'e oikove ha imbarete ko'áña peve ogapy reheae. Ko tembiapópe oñemohenda avei tembiaporã ko ñe'ẽ ojekuaapyhy ha ojeypysove hañua.

Guarani ñe'ẽ poru porã rape'apo. Ojehechakua hañua peteĩ ñe'ẽ rekoresãingue, oñehesa'yjova'erã ijeporu. Guarani ko'áña rupi ojeporu vaive yma guarégui; jepémo aréma oñembo'e mbo'ehaópe, heta hetave mbo'ehára oĩ hamba'e. Techapyrã ojejapyhykuaa iñe'ẽndy. Oñembohovakéramo karai térã kuñakarai guarani poruhára oguerekóva 80 ary peteĩ mitãpyahu ko ayvu oporúva ndive, ojehechakuaáta umi ika'aruvéva sa'ietereiha oiporu castellano ñe'ẽndy, ha upéva ári ombohetepe guaraniha iñe'ẽsry. Mitãpyahúkatu oiporueteri castellano ñe'ẽndy ha retepy oñe'ẽnguévo guaraníme. Aipóramo, guarani hekoresãi ha hetejera hañua, oñembohapeva'erã ijeporu porã.

Tape'apo

Guarani ñe'ẽ poru rape'apo

Ko tembiapópe, oje'éma haguéicha, oñembopypuku Guarani Ñe'ẽ poru Rape'apo, planificación de estatus oñehenóiva. Upekuévo ojepokomimi avei ambuekuéra rehe. Oñemba'apo hağua estatus rehe, ojejapyhy 15 ñe'ẽ jeporu renda.

Ñe'ẽ jeporu renda¹⁴

Ñe'ẽ niko hekoresãi hağua ojeporuva'erã opa hendápe ha opa mba'erã; oikeva'erã opaite ámbito-pe. Ko tembiapópe ojeporúta "tenda" oje'e hağua "ámbito". Ayvu ndoikéiva opavave umi tendápe, jepémo hekombarete, kurivévo katuetei ikangýta ohóvo, ojekuaápype umi ojeporúvante imbarete ha hekoresãiha.

Oñembohovakéramo guarani ha castellano ha ojehecha mba'e tendápepa ojeporu hikuái, ojehechakuaa mombyryeterei castellano itenondeha guarani rehe. Paraguáipe niko Castilla ñe'ẽ ojeporu ogapýpe, mitã ha mitãrusu mbo'ehaópe ha mbo'ehapavẽme, momaranduhakuérape, arandukakuérape, ñemurekópe, Estado rembiapópe, tupãópe, pytu'u ha ñoa'ãngatúpe ha omo hu'ãme tekopy ñemoherakuãme. Guarani rehe ojejesarekóramokatu, ojehechakuaa ojeporuha ogapýpe, mbo'ehaópe katu tengeténgepa oike, momaranduhakuérape michĩmi, arandukakuérape sa'ieterei ojehecha, ñemurekópe ojeporumeme ayvúpe, katu ndojeporúi kuatiápe; Estado rembiapópe nda'ija guasúi gueteri, tupãópe ojeporumimi ko'áğa, yma ojeporumemeva'ekue, pytu'u ha ñoa'ãngatúpe ndojehechái, ha tekopy ñemohererakuãme oike'imimi.

Oĩhaichaite mokõive ñe'ẽ, aipóramo, kurivévo castellano mante itenondeva'erã ha guaranímente ikangyva'erã. Upéva rehe ko ñe'ẽ

¹⁴ Ámbitos de uso de la lengua.

hetejera ha hesãikatui hağua tekotevẽ ojeporu opaite tendápe castellano ojeporuháicha. Tembiaporã pevarãva oñemboguapy ko kuatiápe.

Léi Ñe'ẽnguéra rehegua, iñakytã 34ha, oñe'ẽvo Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha rembiaporã tee rehe, opoko ñe'ẽnguéra rape'apo rehe, ha omohenda moõmoõpa oike ha ojeporuva'erã mokõive tetã ñe'ẽ tee:

Art. 34ª. Tetã Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha rembiaporã tee. Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha oĩ mburuvichárõ kóva ko léi oñemoañete hağua, mayma Paraguái Estado mboja'opy ha tapichakuéra remimoĩmby ñe'ẽnguéra rehe omba'apóva ndive. Ha'e ombohapeva'erã ñe'ẽnguéra jeporu ha tenonderãite tetã ñe'ẽ tee mokõivéva, taha'e ñe'ẽsasãime, tekombo'épe, tekojoja apópe, mba'e ñemúme, kuartia ñemongu'épe, polítikape, mba'apópe ha opaite tapichakuéra ojojuhuhápe. Ha'e avei omyenondeva'erã tembiapo oikuaakáva mba'éichapa ojeperaturuhína mayma Paraguái ñe'ẽnguéra.

Tenda ikatuhápe ojeporu guarani

Ko tembiapo mbosako'ihára omoñe'ẽ heta aranduka ha ojeporeka umi tenda ojeporu térã ojeporukuaahápe ñe'ẽnguéra rehe; avei oguereko hesa renondépe Léi Ñe'ẽnguéra rehegua. Ko Léi ombohysýi pokõi tenda, ha upéva ári oñe'ẽ "opaite tapichakuéra ojojuhuhápe" rehe. Ko tembiapo ombosako'íva ombyatypaite umi marandu ojuhuva'ekue, ha ombosako'í ha'e ohecha ha ogueroviaháicha tekotevẽha guaraníme ğuarã. Omohenda 15 tenda ohape'apo hağua Paraguái ñe'ẽ tee jeporu ha ñemombarete. Peteĩteĩva rehe omba'apo. Tenonderã ohesa'ỹjo mba'éichapa oĩ ko ayvu upe tendápe, upéi oguerojera tembiaporã oñemboguakuaáva, ha amo hu'ãme omohenda máva pópepa opytakuaa oñemboguatávo umi tembiaporã.

Ko'ápe umi 15 tenda, oñehesa'ỹjóva peteĩteĩ tenondeve:

1. Ogapy (La familia)
2. Tekombo'e (La educación)
3. Estado rembiapo (La administración del Estado)
4. Tetãyguakuéra apytépe (La sociedad)

5. Okára ha tavusu (La zona rural y urbana)
6. Pytu'u ha ñoa'ãngatu (El ocio y el deporte)
7. Tupã rape mbo'e (El ámbito religioso)
8. Kuatia ñeguenohẽ (La producción editorial)
9. Arandupy ñemboguata (La actividad cultural)
10. Empresa ha mba'apoha (La empresa y el empleo)
11. Ñemureko ha iñemyasãi (El comercio y la publicidad)
12. Momaranduhakuéra (Los medios de comunicación)
13. Tembiporu pyahu ha internet (Las tecnologías de la información y la comunicación, TICS)
14. Paraguáipe (El Paraguay)
15. Tetã ambuépe (El exterior)

Ko'ápe oñehesa'ỹjo ha oñemboguapýta tembiapo oñemboguatakuaáva mokõi tendápe: ogapy ha tekombo'épe. Tembiapoita oñemohendava'ekue umi ambue tendápe ġuarã noñemboguapymo'ãi sa'i pa'ũ ojegureko rupi. Petẽiteĩva umi ñe'ẽ jeporu rendápe ojehecháta mbohapy mba'e: Mba'éichapa oĩ guarani, ikatúva ojejapo ha mávapa omboguatakuaa umi tembiaporã.

Mba'éichapa oĩ guarani ogapype

Ogapy

Ymaite guive niko guarani oikovéva ogapy reheae. Ko tendahína guarani ñangarekohára ha ikorasõ ã. Upéva rehe ko tembiapópe oñemoĩ tenondete. Sy, túva, jarýi, tamói ha ambue pehẽngue ombohasáva ha ombohasa guarani kunumíme, ha ha'ekuéra reheae ko ayvu oñembohasa ojejúvo. Ou ypy guive España-yguakuéra ko yvýpe ha omomemby kuña guaraníme, sy oiporu iñemoñarekuéra criollo ndive guarani año, kóvante oiporukuaa rehe. Castellano sa'i oikéva ko tetãme; isãsóramo guare 1811-me, 100% tetãygua oñe'ẽ guarani ha castellano katu sa'i. Péva ohechauka añetehápe ko tetãme guarani añõnte oñe'ẽ hague upéramo ha ramoite peve. Katu upevére Estado ojapyhy castellano año iñe'ẽ teéramo ha ichupe añõnte omochichĩ ko'ágã meve. Sykuéra katu maymave nunga guarani añõnte oiporukuaa ha ombohasa iñemoñarépe upe oikuaáva. Péicha oikova'ekue

oãuahẽ pyy guive pytagua ko yvýpe, katu nda'areite guive iñambue ohóvo. Ogapy sy ha tuvakuéra oiporukuaahápe guarani ha castellano, ombohasave hikuái castellano térã katu ko ñe'ẽ añointénte voi. Ko mba'e ojehuvahína Paraguáipe rehe aréma ojesareko ha ojapysaka ko tembiapo mbosako'íha.

Iporãva'erã hesakãramo ojapo amo 50 ary rupinte castellano opyrũhatãha ko tetãme. Upe mboyve guarani añoite nunga ojeporu ogapýpe, tapépe ha opa hendápe, castellano katu Estado rembiapópe ha mbo'ehaópe. "Guarani natekovẽi oñembo'e mbo'ehaópe, péva ojekuaapyhy tapére"-oñehendúmi pérupi oje'e. Pa'í Melià omombe'u oúramo guare ko tetãme 1954-pe nohenduguasúi Hague castellano, pokãpokãmínte oiporukuaáva ha oiporúva hekovépe. Sy ha tuvakuéra noñe'ẽi térã noñe'ẽkuaa guasúi rupi castellano, ombohasa iñe'ẽ guarani año iñemoñarekuérape. Katu ko'ágã ojejesarekóramo tetã tuichakue javeve, opavave nunga tetãyguáma oñe'ẽkuaa guarani ha castellano. Censo 2002-me guare ohechuaka 60% tetãyguá oiporukuaaha mokõive ko'ã ñe'ẽ, ko'ağaitéramo oiméne amo 70% rupima yvýguivo oiporukuaáva mokõivéva. Aipóramo, umi sy ha túva oiporavokuaáma, ha oiporavovoíkatu, ayvu ombohasava'erã iñemoñarépe, ha oikoháicha opaipe tetãme, oiporavove hikuái pe oñemomba'e guasuvéva, oguerekovéva estatus, ha ombotapykue pe oñemomichíva. Diglosia rupi, ojekuaaháicha, Paraguáipe castellano oñemomba'eguasú ha guarani katu oñemomirĩ.

Ko tembiapo mbosako'ihárape aremi guivéma oipy'apy mba'e ñe'ẽpa ombohasa iñemoñarépe sy ha túva oiporukuaáva guarani ha castellano. Ha'e ojesareko ha ohendu oúvo mba'e ñe'ẽpa oiporu kakuakuéra oñomongeta hağua mitãnguéra ndive ha ohechakuaa haimete opavave castellano añoite oiporuha. Guarani ñe'ẽ mbo'ehára jepe castellano-pe año térã castellano-pe meme nunga oñe'ẽ mitãme. Péicha oiko rupi, tuichaiterei oikoe guarani reko ko'ağagua ha henonderãkatu iñypytũkuaa ko'ağaité tetã háicha ndojehecháramo mba'éichapa oñembohovake ko apañuái. Hetãma ko tembiapo haihára ojesareko kakuakuéra rehe mba'e ñe'ẽpa oiporu mitã ndive, ha ha'ete ku oíva léi mba'e ojopýva ichupekuéra mitãme castellano-pe añoite oñe'ẽvo, jepémo ohacheacheánte ipype. Heta tapicha ndoiporukuaa guasúva castellano-pe ko tembiapo ombosako'íva oporandu

mba'upépa ndoiporúi umi mitã ndive ayvu ha'e oikuaa porãvéva, guarani, ha jeyvéramo umíva ombohováí: "Ani hağua upéi escuela-pe ohasa'asy che ahasa'asy haguéicha". Amo hu'ãme, tetãyguakuéra ohechakuaa iñe'ẽ tee, guarani rehe, ndaikatukuaamo'ãiha oikove ko tetãme, ha añetehápe péicha. Ko'ã mba'e omoñeko'õi ko tembiapo haihárabe. Upéicha rupi, aremi guive iku'í omba'apo guarani rehe jahechápa iñe'ẽharakuéra ndoikovekuaái hetãme iñe'ẽme, jahechápa noñemoarandukuaái iñe'ẽme mitã mbo'ehao ha mbo'ehaovusúpe, jahechápa noñemoañetéi ichupekuéra derecho oikovévo heko ha iñe'ẽme.

Ikatúva ojejapo:

- Toñeñemongu'e Estado ha tetãyguakuérape opáguivo ha opa hendáicha guarani rehehápe; tetã tuichakue javeve tojehesape'a tetãyguakuérape tekotevéha iñemoñarekuéra oikuaa ha oiporu guarani, castellano ha ambueve ñe'ẽ. Toñemyesakã ichupekuéra ñe'ẽnguéra noñombyairiha, oñopytyvõ uveiha hikuái. Tetãyguakuéra nombahasáiva guarani hogapýpe iñemoñarépe niko oguerovia ko ñe'ẽ aipo "oporoentorpeseha". Ojekuaa sicolingüística omyesakã ha omondoróma hague ko'ã tembiguerovia ojapo amo 60 ary rasa, katu Paraguáipe heta tapicha gueteri oguerovia. Mbo'eharakuéra apytépe jepe hetaiterei oĩ péicha ogueroviápe. Heta pérupi oñehendu paraguaiakuéra ombotoveha ñe'ẽmokõi, bilingüismo oñehenóiva. Añetehápe niko tetãygua ndaha'úi omboykéva ñe'ẽmokõi térã ñe'ẽeta; inglés térã francés ndogueroviái ombyaikuaaha castellano-pe; guarani ha avaitéva ñe'ẽnguérante hína umi ombyaikuaáva castellano térã ambue Europa ñe'ẽme. Ojehóramo táva San Lorenzo-pe ha ojehechahína mba'éichapa omumumba mitãnguéra oséva peteĩ mbo'ehao oñembo'ehápe inglés, ha hepy ojehepyme'ẽhapehína, hesakãporãiterei ko oje'éva. Ko'ã mba'e niko ñembopoguy (colonialismo) ñe'ẽ rehegua rãimbore. Umi ñemongu'e guasu rupi, aipóramo, tojehapo'o mbeguekatu ñe'ẽ ñembopoguy. Toñemoinge tetãygua ñe'ã ha akãme guarani nombyairiha castellano-pe ha oipytyvõta iñemoñarépe iñarandu, iñakãporã ha oipe'ataha ichupekuéra okẽ oikuaa hağua ambue ñe'ẽ, taha'e ha'éva.

- Toñemokyre'ỹ sy ha tuvakuérape oiporúvo guarani hogaýpe castellano yke rehe. Ñe'ẽ ojeporúva ogapýpe hesãikatui. Kuñakarai Elke Montanari ohai peteĩ aranduka neporã hérava "Crecer en una familia bilingüe"; ipype omombe'u mba'éichapa ha'e ha hekove irũ omongakuaa iñemoñarepe mokõi ñe'ẽme. Ndahasyivera sy ha túva oiporukuaáva mokõi ñe'ẽ ombohasa hağua iñemoñarekuéra mokõivéva, ikatu hağuaícha umíva oiporukuaa ha oiporu porã hogapy guivéma voi. Pevarã sy ha túva oñemoíva'erã peteĩ ñe'ẽme: peteíva toiporu iñemoñare ndive guarani año, ha ambuékatu castellano año, opa hendápe ha opa mba'erã. Heta jey niko oñeporandu tavusuhápe ogakuéra motenondehárape oiporúpa mokõive ñe'ẽ mitãnguéra ndive, ha ombohováí hikuái oiporuha, katu japu. Pokãpokãnte oiporu hendivekuéra guarani ha hogapytépente avei, osëvo okápe katu upe ayvu opytaitéma. Jeyvéramo katu oiporu oja'õ hağua mitãmente. Ko tembiapópe ojejerure sy toiporavo peteíva Paraguái ñe'ẽ tee oiporu hağua iñemoñare ndive, toiporavo pe ha'e ikatupyryveha; túva katu toiporavo ambuéva, pe ha'e oiporusyryryvéva oñomongeta hağua ita'ýta térã itajýra ndive. Péva he'isehína sy oñe'õtaha imemby kuimba'e térã imemby kuñáme castellano térã guaraníme, taha'e ogapýpe, mbo'ehaópe, ñemuhápe, tapépe, tupãópe, kánchape, omomochichĩ térã oñembopochy jave ichupe hamba'e; upéichante avei túva oiporutaha ñe'ẽ oiporavóva itajýra térã ita'ýra ndive ogapýpe, mbo'ehaópe, ñemuhápe, tapépe, tupãópe, kánchape, térãkatu omochichĩ ýramo oñembopochy hağua ichupe hamba'e. Peicha ojabóramo, mitã ojepokuaáta sy ndive oñemongeta peteíva umi ñe'ẽme año ha túva ndive katu ambuépe año. Pe jepokuaa niko tuicha mba'e ñe'ẽme ġuarã; sy ha túva ojepokuaáramo péicha oñe'ẽ iñemorakuérape, ko'áva ijeheguíntepa oiporúta castellano ha guarani oñomongeta hağua hendivekuéra. Katu upevarã óga moakãrahakuéra oiporuva'erã umi ñe'ẽ hendivekuéra mamõ oĩhápe, ha nda'etí ogapýpe año térãkatu imandu'a javénte. Paraguáipe oĩ sy ha túva oñemoíva peteĩ ñe'ẽme mba'e ayvúpa oiporúta iñemoñarekuéra ndive, guarani ha castellano peguánte ipokã. Castellano ha ambue ñe'ẽva heta oĩ. Ko tembiapo mboguatahára oikuaa sy ha túva oiporúva iñemoñarekuéra ndive castellano ha inglés, térã castellano ha catalán hamba'e,

ha umi mitã oiporu itúva térã isy ndive ñe'ẽ ha'ekuéra oiporúva hendivekuéra. Oguereko avei peteĩ iñangirũ paraguaguáva omendáva kuñakarai Francia-ygua ndive oiporúva ita'ýra ndive guarani año ha hambirekókatu francés año. Ha'e oporandu ichupe mba'épa oikóta castellano-gui, ha túva ombohováí: “kóva ko ñe'ẽ oikuaata ijehegui, opa hendápe oñehendu rupi; guarani ha francés katu sa'í oñehendu Paraguáype”. Oĩ avei peteĩ terekuára oñe'ẽva ita'ýra ha itajýra ndive guaraníme año, ha hambireko katu castellano-pe año. Ko tembiapo mboguatahára ohendu mitãnguéra oñe'ẽha itúva ndive guaraníme ha isy ndive katu castellano-pe. Ojejerure koichagua tembiasakue tojepysy tetã tuichakue javeve. Guarani renonderã ojeko ko'ãichagua tapicha rehe.

- Toñemba'apo Estado guive tetãyguakuéra ombohajerajey hağua iñemoñarekuéra guaraníme. 7 jasypa 1848-pe, Decreto rupive, Carlos Antonio López ojapyhy avatevakuérape tetãygua teéramo, ha oipe'a ichuguikuéra ijyvy ha hymbakuéra. Karai Fogel (2010:190) he'í péicha oñeñepyrũ hague Paraguái, Estado guive, oñemochi'ise avatevakuéra ha guarani ñe'ẽme. Péicha niko avatevakuéra ha Paraguái ñemoñarekuéragui ojepe'a héra tee ha mbeguekatúpe ko'áva ogue ohóvo. Mbeguekatúpe sy ha túva ojapyhy téra Europa-yguáva año ombohéra hağua mitãnguérape, santo réra umíva ojeporuvéva. Estado ha tupão umíva guive ojepy tetãyguakuérape anive hağua ombohéra iñamoñare guaraníme. Ko tembiapo mbosako'ihára oimongaraíramo guare ita'ýra tuichavéva, Pa'i oñe'ẽmombo ichupe omohéra haguére ita'ýra Ñamandu. “Ñamoĩ rãngue ichupe santo réra mba'e” –okorói avare. Opa rire ñembo'e guasu, túva oñemboja hendápe, omyesakã ichupe he'íséva upe téra, ha amo hu'ãme pa'í opeipirũ ichupe oho hağua oñe'ẽ guarani reko rehe seminarista kuérape. Ko'ã mba'ehína ohapejokóva sy ha tuvakuérape ombohéra hağua imemby térã ita'ýra ha itajýra guaraníme, “Pa'íma he'í”, ha upévore oiporu hikuái santo réra –Europa-ygua meméva- ikatu hağua'icha oguereko “ipatrón” hekove pukukue javeve oñangarekova'erã hese. Téra inglés pegua avei oiketerei. Kóicha oiko kóva ko ñe'ẽ herakuãguasu ha imbarete rupi yvy ape ári.

Ko'áŕa rupi ojehechakuaa tetãyguakuéra ojetyvyroha heta mba'épe, ko mba'e rehe oñeñe'ẽramo, ojehechakuaa heta tapicha omboheraha ohóvo iñemoñare guaraníme. Tuichaiterei kóva okakuaa, ko'ýte tavusuhápe. Jepémo ikatu ndojegueroviaséi, umi tapicha sa'í oñe'ẽva guaraníme ha oikóva tavusuha rupi hína umi oiporavovéva guarani ombohéra haŕua ita'ýra térã itajýra.

- Dirección General del Registro del Estado Civil (Registro Civil) tombohysýi téra guarani ha ambue avaitéva ñe'ẽmegua, ha tomokyre'ỹ tetãyguakuérape oiporúvo ombohéra haŕua iñemoñare. Upe terarysýi noñembotymo'ái, ndaha'úi ipype oíva añónte ojeporukuaátava. Oñekuave'ẽkuaa oporoñemokyre'ỹ haŕua. Ko tembiapo omoñepyrũkuri ko tetã remimoĩmby ha Paraguái Ñe'ẽguéra Sãmbyhyha. Ko'aŕaitéramo Registro Civil omba'apohína ikatu haŕuaicha hembiporukuéra oĩ ojehai haŕua avei guaraníme. Ambue avaitéva retãnguéra ndive avei péicha oñemba'apokuaa, tove ha'ekuéra toiporu ha ta'ijaguara herakuéra tee rehe.

-Sy, túva ha mitãnguéra oiporukuaáva guarani ha castellano oiporuse haŕua ko'ã ñe'ẽ hogapýpe niko tekotevẽ umi ñe'ẽ ojeporu opa hendápe, taha'e Estado rembiapópe, momaranduhakuéra, ñemuha, mbo'éhao, tape ha mamó osẽhápe, oje'eháicha ko tembiapópe. Péicharamo mokõivéva estatus okakuaáta. Upeicha'ýramo, ko'ýte mitãnguéra, ndohechakuaái ma'erãpa ovale ichupekuéra umi ñe'ẽ, ko'ýte guarani, ndojeporúi rehe ijere rehe. Amáke okakuaa guarani estatus tekoatýpe, túva ha sykuéra ijaguaráta hese ha ombohasáta iñemoñarekuérape mba'eve'ýrõ guáicha.

Mávapa omboguatakuaa:

- Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha.
- Dirección General del Registro del Estado Civil.
- Tekombo'e ha Arandupy Moakãhapavẽ.
- Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ.
- Consejo de Gobernadores.
- Organización Paraguay de Cooperación Intermunicipal (OPACI)
- Momaranduhakuéra.

- Moakãharakuéra
- Ambueve.

Tekombo'e

Mba'éichapa oĩ guarani tekombo'épe. Paraguái ñe'ẽ tee oñemboykete mbo'ehaógui tetã isãsomi rirénte voi. 15 jasykõi 1812-me, oje'éma haguéicha, Junta Superior Gubernativa, "Instrucciones para Maestros de Primeras Letras" rupive, omandáma tojehecha opáichavo tojehapo'ó guarani mbo'ehaógui. Upérõ máta máta kuete oikuaa ha oiporu castellano ko tetãme, ha guarani katu opavave, katu upevére tetã pyahu mburuvichakuéra ojapyhy upe ñe'ẽ mbovyve tapicha oiporúva: castellano. 7 jasyapy 1870-pe kyse ipópe Estado omuña guarani ñe'ẽ mbo'ehaógui, omboguete hağua ichupe tekombo'égui, ojehecháma haguéicha avei. Upe rire, kurivévoma, 1944 guive, guarani mbeguekatu ha tevipukúpe oike oúvo mbo'ehakotýpe, katu ko'ağaita peve ndoikepái gueteri. Oñembojuruvýnte ichupe okẽ, kóva máramo ndojepé'áiva ojepé'aháicha castellano ha ambue ñe'ẽnguéra oúva Europa-guipe.

Heta aranduka ha heta tapicha arandúma ohakã'i'ó guarani ñe'ẽ tekombo'épe; heta mba'e oje'e ha hetave mba'e ndoje'éiva. Mbykyhápe ko tembiapo haihára he'i ko'ağaita peve guarani ndoikeiha mbo'ehaópe, ha'e jáparamonte gueteri oĩha, jepémo 20 ary rasáma oñepyrũ hague Tekombo'e Ñemyatyrõ ha hendive Tekombo'e Mokõi ñe'ẽme: guarani ha castellano-pe. Ko'ağaita peve tekombo'e mokõi ñe'ẽme ha'e gueteri "de transición" ha ndaha'éi "de mantenimiento". Mbo'ehaovusukuérape oikemimi, katu sa'ieterei gueteri. Kakuaakuéra oñe'ẽkuaa'ỹva guaraníme katu Estado nombokatupyryeitevoi, ha umi oñe'ẽkuaaávape katu nohekombo'éi ohai ha omoñe'ẽkuaa hağua haipyre ijayvu teépe.

Katu oje'eva'erã tapichakuéra omba'apóva tekombo'e rehe, taha'e mbo'ehára, mbo'ehao sãmbyhyhára, supervisor, mbo'ehaovusukuéra motenondehéra umíva nombotyiha okẽ, oĩha hikuái omboguata hağua política oúva Tetã Rekuáigui. Ko'ápe oĩhína apañuãi ndekakuaáva; jeyvéramo Tekombo'e ha Arandupy Motenondeharakuéra hína pe ohapejoko térã ndoykekóiva guarani ñembo'e ha ñemongakuaa mbo'ehaokuérape. Ko'apehína oñemboty okẽ guaraníme ġuarã.

Oñembohape hağua guarani ñe'ẽ rape'apo tekombo'épe, oñembohakã mbohapy:

- Mitã ha mitãrusukuéra mbo'ehaópe.
- Mbo'ehaovusúpe.
- Kakuaa ohai ha omoñe'ẽkuua hağua guaraníme.

Mitã ha mitãrusukuéra mbo'ehaópe. 16 jasyypoapy 2011-pe, mitãnguéra árape, ko tembiapo ombosako'íva oho táva Juan de Mena-pe omboguatave hağua tembiapo MEC-pe ġuarã. Omba'apo mbo'eharakuéra upe táva pegua oúva heta mbo'ehaógui ndive. Oñemba'apo mbo'ehao tuichavéva upe távape, opytáva upe tavaitépe. Vy'amiẽ ojehykuavo korapýpe; vy'apavẽme oñemonde mitãnguéra hi'áre rehe. Ko haihára, ojavoháicha jepive, oiko mba'ev'e'yrõguáicha mitãnguéra apytépe ohendu hağua mba'e ñe'ẽpa oiporu hikuái. Oğuahẽ guive amo asajepota peve, ohendu guarani añoite ipotyjeráva ijurupekuéra. Mbo'eharakuéra avei guaranimemete oñe'ẽ. Upéi, asaje gotyoma, oñepyrũma "circo" guasu: ijatypaite mitãnguéra, mbo'ehára ha sãmbyhyhára poyvi renondépe omomorãjavo mitã ára ha upe rire oñehaikutu'imi hağua hikuái. Ko ñemono'õ vusu opavave hovasypahápe castellano memete ojeporu. Karai mbo'ehao moakãhára castellano ñe'ẽme ojykýi iñapytu'ũroky, ojepurahéi ko ñe'ẽme Tetã Purahéi Guasu, upéi oñemoñe'ẽ, -upe ñe'ẽmejey - haipy "Día del niño" rehegua. Opávo upe ára ñemomorã, oikojeýma churuchuchu ha castellano oguejeýma mbo'ehaógui. Ka'arukue peichaitejey oiko: mitãnguéra ndoikéi mbo'ehakotýpe, vy'apópe oñembosarái ha isaraki mbo'ehao korapy kakuaitepe. Ko tembiapo mbosako'ihára osẽmimi oguata ijapytepekuéra ohendu hağua ichupekuéra. Upéinte ka'arumivévo, itapu'í oporohenoijeýma ha vokóikema mitãnguéra, mbo'ehára ha moakãhára ijatypa poyvi renondépe. Pépe mitãnguéra omokõjeýma ikũ, ha, Castilla ñe'ẽme, iñasãi ñe'ẽsry hendupyrãva.

Ka'aruete nunga peve haihára nohendúi peteĩmi mitã jepy oiporúramo castellano; guaranimemete oñe'ẽ hikuái. Mbo'eharakuéra upéichante avei. Katu ohopávoma mitãnguéra hógape, peteĩ mitãkuña'i oiporúsapy'a castellano omba'eporandu hağua imbo'ehárape. Kóva, castellano-pe avei, ombohovái ichupe ha oso ñomongeta. Upe riremí, ko

tembiapo haihára oñemboja mokõi mbo'ehára rendápe ha upéi mbo'ehao moakãhára rendápe ha mbohapyvépe oporandu mba'e ñe'ẽpa ojeporu upe mbo'ehaópe L1-ramo. Hesapirĩy're he'i ichupe hikuái castellano-ha. Mokõive mbo'ehárape nde'íri mba'eve, katu moakãhárape oporandu ndaha'éipa guarani umi temimbo'e L1, ha ha'e pyá'etemi voi he'i ichupe nahaniriha: "Ko'ápe oúva mitã castellano-pepaite oñe'ẽ, clase-pe ndaipóri oñe'ẽva guaraníme" –ombohovái py'aguapýpe porã upe moakãhára.

Hetaitei mba'e oñeguenohëkuua ojehuva'ekuégui upe mbo'ehaópe ojapo irundy ary. Katu mbykyhápe oje'ekuaa:

a) Mitãnguéra táva Juan de Mena pegua ñe'ẽ ypy (L1) hína guarani ha ndaha'éi castellano, he'iháicha sãmbyhyhára ha mbo'eharakuéra upe mbo'ehaopegua. Ko táva niko opyta 100 kilómetro rupi Paraguaýgui; ko mbo'ehao opyta tavaitépe, "escuela cabecera" oñehenói ichupe. Ko'ápe mitãnguéra oñe'ẽramo oñondive guarani año, ko'ýte oiméne oiporu umi oñemoarandúva mbo'ehao opyta mombyryvéva upe tavaitégui.

ã. Mbo'ehakoty'pe, upe mbo'ehao ha opaite mbo'ehao ko tetãmeguápe nunga ko tetãpy're, ojeporu gueteri Junta Superior Gubernativa 15 jasykõi 1812-pe ha Cirilo Antonio Rivarola rembiapoukapy 7 jasyapy 1870-pe guare: guarani oñemosẽ ha oñemboyke gueteri mbo'ehakoty'gui, jepevéramo mitãnguéra ohóva oñemoarandu upéva upe ñe'ẽnte oiporukuaa téra oiporuve.

ch. Tembiguerovia ñe'ẽ rehegua (ideología lingüística) ohesamboty moakãhára ha mbo'eharakuérape ani ha'gua ohechakuaa mba'e ñe'ẽpa umi mitã oúva mbo'ehaópe L1. MEC kuatiakuéra niko he'i ojekuaaha'áva'erãha mba'e ñe'ẽpa umi mitã ogueru hógagui ha mbo'ehaópe oñembo'eva'erãha ichupekuéra upe ñe'ẽme. Colonialismo ñe'ẽ rehegua ha tembiguerovia vai oñemoingéva ko'ã ha opaite nunga mbo'ehára ha moakãhára akãme ko tetã tuicha, ipe ha ipukukue jave ohesamboty ichupekuéra ha ogueroviauka hemimbo'ekuéra ñe'ẽ ypyha castellano ha ndaha'éi guarani. Oiméne ndoikuaaha'ãivoi mba'e hikuái temimbo'ekuéra ñe'ẽ ypy, "Test de competencia lingüística" rupive.

e) Mbo'ehakotýpe ojeporuva'erã castellano año. Mitãnguéra ndoiporúi castellano oñondive oñembosaraikuévo mbo'ehao korapýpe, katu mbo'ehakotýpe oikévo, pe okẽme ohejáma iñe'ẽ: guarani, ha ojapyhýma hogaygua mba'e'ýva: castellano. Upéicha he'i moakãhára ha mbo'eharakuéra; ha'ekuéra hesapirĩýre he'i mbo'ehakotýpe umi mitã oñe'ẽha castellano, ha oiméne upeichahína. Jepéramo ndojejurupetevéima ichupekuéra oiporu haguére isy ha itúva ñe'ẽ, amo hapópe oñemboyke gueteri ichuguikuéra upe ijayvu tee ha oñemoñe'ẽuka mbo'ehao ayvúpe: castellano. Sa'iete gueteri iñambue mbo'ehaópe ideología ñe'ẽnguéra rehegua.

ẽ) "Señorita" ndive oñeñe'ẽva'erã castellano-pe. Peteĩmi temimbo'e ohendu ko haihára oñe'ẽramo castellano-pe, ha péva ndoikói pe mitã oñembosarái jave iñirũ ndive mbo'ehao korapýpe térã mbo'ehao rape rehe; ha'e oiporu ñe'ẽ oñe'ẽvo "señorita-pe". Iñakãme avei oñemoinge mbo'ehakotýpe ha "señorita" ndive ojeporuva'erãha castellano añónte, ha ani guarani. Kóva heta hendápe ojehejáma tapykuévo, katu pe mbo'ehao oñeñe'ẽhápe ojehechakuaa imbarete gueteriha.

j) Opavave nunga umi mitã oúva upe mbo'ehaópe oiméne oikũmby ha oñe'ẽmimi castellano. Moakãhára ha umi mokõi mbo'ehára he'i mitãnguéra oiporuha ko ayvu año mbo'ehakotýpe; pe mitãkuña'i oñemongeta hağua imbo'ehára ndive oiporu avei ko ñe'ẽ. Péva he'ise oikuaaha hikuái avei Casteilla ñe'ẽ; áğakutu avave ndaikatúi omboteve iñe'ẽ ypyha guarani, kóva ogueruha hogapýgui hikuái, upéicha rupi oiporu oñembosarái ha ovy'a hağua. Guarani oiporu hikuái ovy'a ha oikove hağua hekópe, ijehegui ha tekosã'ýre; castellano katu, mbo'ehakotýpe, ojejopyhápe ichupekuéra. Guarani oiporu hikuái hekovépe ha castellano katu oike hağua oñemongu'e pe "circo" kakuaaite hérava escuela-pe.

k) Ojehopuku hağua mbo'ehaópe katueti oñeñe'ẽva'erã castellano. Ojehecháma haguéicha ko tembiapópe, Paraguái ojeike hağua mbo'ehaovusúpe katueti ojeporukuaava'erã castellano, ýramo pe máva nda'ijái upépe. Guarani ñe'ẽharakuérape noñemoañetéi gueteri derecho oñemoarandúvo iñe'ẽ teépe; ha'e omboykémanteva'erã kóva ha ojapyhy

castellano oipykúi pukuséramo arandu rape. Paraguáipe “Deserción escolar” oikove ñe'ẽnguégui, ha péva rehe avave noñe'ẽiva.

Ko ojehuva'ekue ha oiméne ojehe gueteri mbo'ehao opytáva Cordillera Departamento-pe, oiko opa hendápe okaháre Paraguáipe. Ko tembiapo mbosako'ihára mbo'ehaokue amo Ka'aguasu ruguápe oiko péichaite avei. Upépe noñehendúi castellano ogapy térã tape rehe, katu mbo'ehaópe ko ñe'ẽ ojeporu L1 ramo, ha guarani katu oike ñe'ẽ mokõihára. Opavave ojejurumboty ha ndaipóri oguerosapukáiva ko'ã mba'evaite ojejúva. Mbo'ehao péicha oguatáva inandi ñakyrã piréicha, ha máramo ndoporohesape'ái ha ndoporoguenohẽmo'ái tenonde gotyo; oporomoñe'ẽngu ha oporoipykua uvei.

Ikatúva ojejapo:

- Tekombo'e Ñemyatyrõ ha Tekombo'embo'e Mokõi ñe'ẽme: guarani ha castellano-pe, ojevichea ha oñembopyahujeyva'erã pya'etemi; ko oĩháicha ndaikatúi oho hese. Añetehápe niko hetaiterei mba'e oĩ oguata vaíva tekombo'épe; opa hendáguivo ojehecha mitã ha mitãrusukuéra sa'i oñembokatupyryha mbo'ehaokuérape, ha tekombo'e ipererĩveha ko'ẽreíre. Temimbo'ekuéra ko tetãmegua “están por debajo de la media de la región”, he'i peteĩ tembiapokue oñemyasãiva oñemboty jave ko tembiapo, jasyoapy 2015-pe. Opa ko'ã mba'e oñembotatapeju haña tekotevēterei Paraguái rekombo'e oñemyatyrõ ipy guive iñakã meve. Katu ko tembiapópe guarani rehente oñe'ẽ, upéicha rupi ndojepokomo'ái ambue mba'e rehe, jepéramo umi apañuã ojogueraha ojopógui. Oje'ekuaa tekotevēha oñehesa'yjo ha oñemohenda tembiaporã oñemoañetetejavo Léi Guasu ha Léi Ñe'ẽnguéra rehegua omandáva. Teonderãite voi oñemoañeteva'erã mitãnguéra guarani poruhárape oñemoarandúvo iñepyrũra hogaygua ñe'ẽ teépe. Ko'agaitéramo amo 50% mitã ohóva mbo'ehaópe oñe'ẽ guarani ha ambuékatu castellano, katu ojehecháramo mba'e ñe'ẽmepa oñehekombo'e ñepyrũ ichupekuéra tetã ipy ha ipukukue javeve, ojejuhúta 100% nungaita castellano-peha. Pokã mbo'ehaópe ko'ãña oñembo'e mitã iñe'ẽ ypy guaranívape

iñe'ẽ teépe oikévo mbo'ehaópe. Upéva ári, ojekuaaháicha, castellano ojeporu oñembo'e haḡua opaite mbo'epy, ha guaraníkatu oñeme'ẽ mbo'epýramonte, ndojeporu guasúi tembiaporúramo oñemyasái haḡua ambue mbo'epykuéra, he'iháicha leikuéra. Hetaiterei mbo'ehao katépe katu guarani noñembo'eveimavoi ni mbo'epýramo; oñesẽramo ojevichea Paraguáype ojejuhúta heta mbo'ehaópe noñembo'evéimaha ko ñe'ẽ tercer ciclo ha nivel Medio-pe. Ko'ã mba'e tekotevẽ pya'etemi ojehecha, ýramo mbo'ehaokuéra omboyke, omboyipi ha ojuka ohóvo ko tetã ñe'ẽ tee.

- Toñemoambue guarani ñembo'e mbo'ehaópe. Oporoipy'apy mba'éichapa oñembo'e ko ñe'ẽ; oñembo'e iñe'ẽtekuaa año, katu ndaha'úi ijeporu; temimbo'ekuéra oikuaa ñe'ẽtekuaa, katu ndoiporukuaái ko ayvu. Oñembo'eva'erã "enfoque comunicativo" rupive, toñembo'e ñembosarái rupive, tojeguerojera tenda ha'ekuéra ikatutahápe oiporu ko ayvu, ani oñemomomyry ichuguikuéra. Upéva ári -ha péva tekotevẽvéva- ojeporuva'erã pe ñe'ẽ; oñembo'ekuévo ojeporumava'erã, ani ojejapo jepive ojejapoháicha: Ojekuaaraẽ ñe'ẽ ha upéi ojeporu; nahániri, tojeporu oñembo'ekuévo.

- Guarani oñembo'évo avei oñembohasava'erã arandu ha'e oguerosyrýva. jekuaaháicha niko ñe'ẽ rupive ojehecha, oñañandu, ojejapyhy ha ojekuaa opaite mba'e oíva arapýpe. Ñe'ẽ niko ovetã, ha'eivoi karai Hagege, ha añetehápe upéicha. Guarani oñembo'éva mbo'ehaokuérapegui oñemboykepaite teko ha arandupy ha'e oguerosyrýva; amo hapópe, pe oñembo'eháicha, ko ñe'ẽ ha'e ñe'ẽtekuaante, ha'e ojekuaa kóva havara jeyvéramo iroha. Peichagua ñe'ẽ nahe'ei ha nda'ijukýi avavépe. Tekotevẽ guarani oñembo'éva mbo'eháope ojehechauka ha'ehaichaita, tojehechauka ipoty, ijuky ha herakuãvureiha. Oñembo'eva'erã ko ñe'ẽ rekoasa, oñembo'eva'erã mba'épa ayvu guaranikuérape ḡuarã, ojekuaauka ha oñeñandukava'erã temimbo'ekuérape mba'épa tekokatu ha mba'épa yvypóra rekorã tee ko yvy ape ári. Péicha oñembo'éramo avei mitã, mitãkuña ha mitãpyahukuéra ohayhúta guarani ha -péva tuichave mba'évéva- oikuaa ha omomba'éta ypykuérape. Racismo oñehenóiva

ha rasaite imbaretéva gueteri Paraguáipe péicha ikatúpa ojehapo'ó. Oñembo'éramo ojejerureháicha, oñepytytyvõta avei ñe'ẽjekopyty (interculturalidad) okakuaa haḡua.

- Toñemyatyrõ arandukakuéra ojeporúva oñembo'e haḡua guarani, toñembopyahu ha toñembosako'í iporã ha oporoipytyvõkuua haḡuáicha. Ichíí ha oñembosako'ivaiterei heta umi ojeporúva mbo'ehaópe. Ojejesarekóramo hesekuéra, ojejuhúta heta oívaiaetereiha oñehesa'ýjóraro ñe'ẽ ñembo'ekatu (enfoque de enseñanza de la lengua) guive. Peteĩmi mba'érente ikatu ojejasareko: mba'e ñe'ẽmepa ojehai umi aranduka. Hetave oĩ ojehaíva guaraníme ha oñemborokái castellano-pe umi tembiaporã. Oñema'éramo didáctica de la lengua guarani guive, ko mba'e ivaiterei, ñe'ẽ oñembo'évape ḡuarã. Araka'e piko temimbo'e oikuaáta pe ñe'ẽ oñembojerejeýramo ichupekuéra ambuépe. Péicha ndojejapoiva'erã, upéicha he'í umi tapicha iñarandúva ñe'ẽñembo'épe. Hetaitereive oĩ guarani mbo'ehára ombo'éva ko ñe'ẽ castellano-pe, ha péva ndapeichava'erã.

- Toñemoheñóí Tecnología de la Información y de la Comunicación (TIC) rupive tembiaporu pyahu oñembo'e haḡua guarani. Umi ñe'ẽ oúva Europa-gui oñembo'e haḡua ojeporu ko'ã pojoapy, katu guarani oñembo'e haḡua nahániri gueteri. Hasýta péicha ko ñe'ẽ oñembo'e ha ojekuaa haḡua. Ndaikatuvéima aranduka ańónte ojeporu mbo'ehakotýpe; hetaiterei tembiporu pyahu oĩ oñembo'e haḡua ñe'ẽ ha umíva ojeguerekova'erã avei guaraníme ḡuarã.

- Tekombo'e ha Arandupy Motenondeha oñemoguaraniva'erã avei. Tenonderáite opaite mba'apohára noñe'ẽi ha ndohaikuaáiva guaraníme oñemoaranduva'erã; upéva ári, ha péva tekotevẽterei, ojehaiva'erã guarani ha castellano-pe opaite moñe'ẽmbyrã ha kuatia ko tetã remimoĩmbypegua. Ndaikatúi ha'e omboguata tekombo'e guarani ha castellano-pe ha hembiaopópe oiporu castellano año. Tovamokõi niko péva. Mba'éichapa piko omokyre'ýta mitã, mitãrusu, mbo'ehára ha tuvakuérape oiporu haḡua guarani ha'evoi

ndoiporúiramo. Péicha ndaikatumo'ãi ojeho tenondévo, péicha osegíramo, tekombó'e omboguatáva hína kyse yvyra guaraníme ğuarã. Oñemba'apo mbareteva'erã avei ko tetã remimoĩmbýpe oñemoambue hağua mba'apoharakuéra akã ha rembihecha guarani rehegua. Ko tembiapo mbosako'ihára omba'apo'imiva'ekue ipype, upéicha rupi oikuaa porã. Hetaiterei mba'apohára upepegua ndohayhúi guarani, ndoikuaaséi ha avei noñe'éséi; oĩvoikatu oma'ẽva hese tembejeguarúpe ha ohechagíva, jepémo oiporukuaa.

- Oñemoguaraniva'erã avei supervisión ha mbo'ehao oĩvéva. Ñe'ẽapesã oporomoğuahêha, "Tereğuahê porãite mbo'ehao Py'aguapy'pe", "Bienvenido a la Escuela Paz" oĩva'erã péicha, mokõi ñe'ẽme, ha guarani ohova'erã tenonde, ojeporuháicha oñembohéra hağua motenondeha ha sãmbyhyhakuéra. Upe ríre mural, moaranduha, ficha ojeporúva guive, formación umíva ojejavova'erã mokõive ñe'ẽme. Jeyvéramo ojeho mbo'ehaokuérape colación térã no'õvusu vy'arã oiko jave ha noñehendúi guarani. Oñeñeporandukuaa upéicharamo mba'eichagua tekombó'e mokõi ñe'ẽme rehe oñeñe'ẽ, peteĩva umi ñe'ẽ oñemboyke ha ojehejárano tesaráipe mbo'ehao rembiapópe. Guarani opyta mbo'ehakotýpe; oikéramo upépe, ha ivaivéva oñembo'e aja mbo'epýramonte, oñembo'étaramo papapykuéra, tekoasa térã ciencia umíva katu opytáma tesaráipe. Heta guarani mbo'ehára avei ombo'e castellano-pe ko ñe'ẽ mbo'epýramo. Kóicha noñemboguatái tekombó'e mokõi ñe'ẽme, kóicha ndaikatúi ojevovévo hese. Aipóramo, tekombó'e guarani-castellano oguata hağua hekópe, opaite marandu, taha'e kuatia ha ñe'ẽmegua, oñemyasãiva'erã mokõive ko'ã ñe'ẽme, ýramo tovamokõi rei, tekombó'e mokõi ñe'ẽme ra'ãngánte.

- Toñembokatupyry mbo'eharakuérape guaraníme, jahechápa ikatupyryve ha ojehesape'a hikuái ombo'e hağua ko ñe'ẽ. Añetehápe niko mbo'eharakuéra ikatupyry guaraníme, jepéramo heta oikotevẽ. Sa'ieterei mbo'ehára oĩ noñe'ẽiva, katu opavava oikũmby. Áğgkatu ombo'e hağua ko ñe'ẽme tekotevẽ oikuaa porã ha upéva ári ohapo'ova'erã iñakãnguéraragui heta vyrorei oñemoingeava'ekue

ichupekuéra ko ñe'ẽ rehegua. Oĩ gueteri mbo'ehára ogueroviáva iporãveha hemimbo'ekuéra noñe'ẽi guaraníme, toiporukuaa castellano año, ikatupyry hağua kóva ko ñe'ẽme. Ojehapo'ó hağua umi tembiguerovia hekopegua'ỹva, heta oñemba'apova'erã hendivekuéra. Ko tembiapo mbo'esako'ihára oikuaa ikatuha, ha'e omoñepyrũma rupi kuri.

- Teñemboguata modalidad pyahu guaraníme oñembo'e hağua mbo'ehaópe. Ikatu oñemboguata mbo'ehao pyhareve ha ka'arukue, doble escolaridad, upéicharamo pyharevekue oñeme'ẽ opaite mbo'epypete'i ñe'ẽme ha ka'aru ambuépe. Péicha ikatúta mitãnguéra oikuaa ha oiporu mokõive ñe'ẽ mbo'ehaópe. Ojehechakuaa ambue modalidad, ojekupytyva tetã ku'a rehe, katu hesakãva oĩháicha ko'áğa mbo'epykuéra oikutuha guaraníme iñe'aitépe.

- Toñemba'apo sy ha tuvakuéra ndive oñemomandu ha ojehesape'a hağua ichupekuéra ñe'ẽeta rehe, tove ha'ekuéra tohechakuaa ñe'ẽnguéra itajuha ha iñemoñarekuéra tekotevẽha oikuaa ha oiporu hekópe guarani ha castellano, ha ikatuvéramo toñemoarandu ambue ñe'ẽ, taha'e avaitéva térã pytagua mba'éva. Ko'ã mba'e niko ojejapomava'ekue yma oñepyrũramo guare Tekombo'e Ñemyatyrõ, "Escuela para padres" herava'ekue, ha upéi ojehejarei. Umi tapicha ohayhu'ỹva guarani oikeva'ekue osãmbyhy Tetã Arandupy Motenondeha, ha oñepyrũva'ekue omboyke opa mba'e ou porãtava guaraníme, ha umíva apytépe umi "Mbo'ehao tuvakuérape ġuarã", ha avei "Modalidad guarani hablante".

- Tekombo'e ha Arandupy Motenondeha (TAM) toike to'interveni umi mbo'ehao oikuave'ẽva "Educación Bilingüe castellano-inglés". Paraguáype oĩ mbo'ehao tuicha cartel oipysóva henondépe ha he'íva tekombo'e mokõi ñe'ẽme omboguatáva ha'eha castellano ha inglés-pe. Ko'ã mbo'ehao opyrũ Léi Guasu akytã 77ha rehe he'íva Paraguáipe oñemboguatava'erãha tekombo'e guarani ha castellano-pe ha ndaha'ei ambue ñe'ẽme. Estado omoañete ha omoañeteukava'erã Léi guasu ha opaite tembiapoukapy.

Mbo'ehaovusúpe. Guarani niko oikeñepyrũva'ekue mbo'ehakotýpe mbo'ehaovusúpe, yma 1944-pe. Oike ñepyrũrãngue yvýguivo, mitãnguéra mbo'ehaópe, oñepyrũ oike yvate guivo, mbo'ehaovusúpe. Upégui oguejy mbo'ehararã mbo'esyrýpe ha mitãrusukuéra mbo'ehaópe, amo Colegio Nacional de la Capital-pe, ha ramo guive katu mitã mbo'ehaópe. Nda'areiete guive oikemimi ohóvo mbo'ehaovusúpe, katu tekotevẽ oikememe. Léi Guasu, Léi General de Educación, Léi Ñe'ẽnguéra rehegua omoañete guarani ha castellano oñembo'e ha ojeoporúvo oñembo'e hağua opaite universidad, facultad, mbo'esry ha mbo'epýpe. Kóva tembiaporã kakuaa. Nombotypái niko okẽ mbo'ehaovusukuéra guaraníme ġuarã, tekotevẽnte Estado guive oñemba'apo, oñemokyre'ỹ ha avei ojejopy umi mbo'ehao vusúpe omoañete hağua leikuéra he'íva. Guarani oike vove opaite mbo'esyrýpe mbo'ehaovusúpe ha oñemyasãi avei ipype opaite mbo'epyrã, ikatukuaátama oje'e hekoresãi katuitaha.

Mbo'ehaovuhína mbo'ehaokuéra apytépe hatãve oñakãpetéva guaraníme. Nivel Medio peve ko ayvu oike mbo'ehaópe, katu yvatevévo opytáma tapykuépe. Tapicha guarani poruhára oikeva'ekue mbo'ehaovusúpe jepivéramo osẽma oñe'ẽse'ỹrema iñe'ẽ; umi oike'ỹva'ekue ipype katu oñe'ëve. Ha péva ndahasýi ojekuaa hağua mba'eichakuépa. Mbo'ehaovusuhína hatãve ojehaitypohápe colonialismo opaichagua, ha ijapytépe ñe'ẽ rehegua; imbo'ehakotykuérape oñembokatupyry umi tapicha ombohapy, omyasãi ha ombopepótava yvateguakuéra kerayvoty. Aipóramo, ko Paraguái ñe'ẽ tee imbarete ha hekoresãi hağua, oikeva'erã tekombo'e iñanambusuvvehápe. Okẽ ojepe'a ohóvo, katu tekotevẽ Estado guive ojeku'eve.

Mbo'ehaovusu Estado mba'évape ojeikue hağua, ojekuaara'ãháicha castellano-pe, tojekuaara'ã avei guaraníme. Upéichante avei tojejapo Estado ome'ẽta jave beca mitã pyahukuérape oñemoarandu hağua mbo'ehaopavẽme. Ko'ãğã meve mbo'ehaovusu ojeğuererekohápe examen de ingreso ojekuaara'ã castellano-pe ha guaraníme katu nahániri. Péicha oñemboyke guarani ñe'ẽharakuérape ha oñemochichĩ castellaño ñe'ẽharakuérape. Guarani ñe'ẽhára jeyvéramo nda'ikatupyrypái castellano-pe ha upéicha rupi ndoikéi mbo'ehaovusúpe; castellano poruhakuéra katu katuetinunga ipererĩ guaraníme, katu ndojekuaara'ãi ichupekuéra

ko ñe'ẽme. Itaipú ome'ẽva beca ogehupyty hağua ojekuaara'ã castellano ha ambueve mbo'epýpe, katu guarani opyta okápe. Ko tembiapo mbosako'ihára oikuaa mitãrusu katupyry ndohupytyiva'ekue ko beca ndaha'evéi rupi castellano-pe, kóva oheja ichupe okápe. Katu ojekuaara'ã rire ichupe iñe'ẽme katueti ohupytytakuri upe beca. Aipóramo oĩ hağua tekojoja guarani ha castellano poruharakuéra ndive, ojekuaara'áva'erã guarani ha castellano-pe tapichakuéra oikeséva mbo'ehaopavẽme térã umi ohupyséva beca Estado mba'éva.

Ikatúva ojejapo:

- Toñemba'apo universidad, instituto superior ha instituto técnico oĩvéva ndive jahechápa nomohenda pyahúi currículum guarani oike hağua tenonderã mbo'epýramo opaite carrera-pe, ha tenondévo katu oñembo'e hağua avei ipype opaite mbo'ehavusu, facultad, carrera ha mbo'esyrýpe. Pa arýpe ikatu oikepaitéma mbo'epýramo, ha papo ary guivékatu toñembo'éma ipype; añetehápe natekovẽi oñembo'ary, ikatueti voi oikéma mbo'epýramo ha ojeporúma oñembo'e hağua, katu iporãnte oñemo'arange ikatu hağuaicha ojehecha ojehóvo moõpa oñeime ha moõ mevépa oñemoañete umi oñemohendáva kuatia ári.

Hetápe niko ikatu ko ojejeruréva ndo'aporãi térã ohecha hasyeteriha. Katu upéicha he'i leikuéra ha upéicha ojejapova'erã. Guarani ndoikéiramo mbo'ehaovusúpe ijetu'úta henonderã. Umi tetã omombaretejeyva'ekue iñe'ẽ oñemokangypyréva upéicha ojapo; mbo'ehao vusukuéra ndaikatúi oñemboatukupévo guaranígui. Finalandia, Cataluña, País Vasco, Galicia ha ambueve tetã ikatu oporombo'e ko'ã mba'épe. Cataluña-pe ymave oñembo'e castellano-pente mbo'ehaovusukuérape, upéi oike catalán. Aremi guivéma oñeme'ẽ mbo'ehára ha temimbo'ekuérape juruja oiporavóvo mba'e ñe'ẽmepa oñembo'éta mbo'ehakotype, ha'ekuéra toñemoĩ peteĩ ñe'ẽme catalán térã castellano-pepa omba'apóta; ko'ağaitéramo hetavéma ojeporúva catalán castellano-gui oñemba'apo hağua mbo'ehakotype. Oñemba'apo porãma guive Paraguáipe péicha avei

oikokuaa guarani ha castellano rehe, katu tekotevẽ mburuvichakuéra oñemongu'e, heta oñemba'apova'erã.

- Toñembokatupyry mbo'eharakuéra mbo'ehaovusupeguakuérape oikũmby, oñe'ẽ, omoñe'ẽ haipyre ha ohaikuaa hağua guaraníme. Ndaikatúi ojejerure ichupekuéra ombo'évo peteĩ ñe'ẽ ndoikuaáivape. Ojejerureháicha mbo'esyry "Didáctica Universitaria", tojejerure mbo'eharakuérape katuetei toñemoarandu guarani mbo'esyry. Mbo'ehaovusukuéra omboguata ha oikuave'ẽkuaa umi mbo'esyry, oikuave'ẽháicha Didáctica Universitaria; toñemoheñoi postgrado guarani ñe'ẽme oñembokatupyry hağua umi mbo'ehárape. Amo gotyove ojejopykuaa mbo'eharakuérape ombo'e hağua mbo'ehaovusúpe katuetei tojapo upe mbo'esyry.

- Toñemba'apo mbo'ahao vusukuéra ndive oiporu mbeguekatu hağua guarani castellano ndive opaite imarandu ha kuatiápe. Mbo'ehaovusukuérape ojehecha, oñemoñe'ẽ, oñehendu ha oñeñandúramo guarani castellano-icha, katuetei mbo'ehára ha temimbo'ekuéra ohayhu, oikuase, oiporuse ha oiporúta guarani.

- Universidad Estado mba'évape ojeike hağua, ojekuaara'ã háicha castellano-pe, tojekuaara'ã avei guaraníme tapichakuéra oikesévape. Ko'áğa meve castellano año ojekuaara'ã ha oñembotapykue guarani ñe'ẽharakuérape. Mokõive ñe'ẽ ojekuaara'áva'erã oñembojoja hağua ichupekuéra.

- Umi beca oimehaguigua ojeporuhápe Estado viru ojeypyty hağua tojekuaara'ã mokõive Estado ñe'ẽ teépe. Péicha oñeme'ëta peteicha juruja guarani ha castellano poruharakuérape.

Kakuaa ohai ha omoñe'ẽkuaa hağua guaraníme. Guarani ñe'ẽharakuérape niko ymaite guive ojepokua, ojepykua ha oñemoñe'ẽngu. Pokarẽ ivaivéva ojeporúva hendivekuéra hina iñe'ẽnguérape jehai ha ñemoñe'ẽkuaa'ỹ. Tuichaite mba'e mávape ğuarã oñembo'éramo ichupe omoñe'ẽ ha ohaikuaa hağua iñe'ẽme; guarani ñe'ẽharakuéragui akóinte

oñemboykéva péva pe derecho. Umi 90% tetãygua oiporúva guarani apytégui oiméne ndohupytyí 5% omoñe'ẽ ha ohaivaivai ipype. Umi 30% pota ko ñe'ẽme añónte oñe'ẽva katu ndaikatúinte avei omoñe'ẽ ha ohai iñe'ẽme, ndojapokuaaiháicha avei castellano-pe. Tapicha nomoñe'ẽi ha ndohaikuaáiva niko oiko tĩndy ha ñemboyképe. Yvateguakuéra ojapo kóicha ojaposégui porã, ikatu hañuáicha akóinte ombopoguy ichupekuéra. Amáke democracia okakuaa, guarani ñe'ẽharakuéra derecho oñemoañeteva'erã ha ha'ekuéra ojetyvyro ha omondohóta ikupy'apytĩha.

Ko tembiapo mboguatahára ohechakuaa mba'éichapa tapichakuéra ohaise guaraníme redes sociales-pe, katu máramo noñemoarandúi rupi, hasyeterai ichupekuéra. Ojekuaa guaraníme ndahasyiveraha ojehai hañua; ndahasyietereive castellano-gui, itaipu ha taikuéra peteĩchagui hetakuépe. Tapicha oñe'ẽporãva guaraníme, ohaíta avei ko ñe'ẽme sapy'aitépe. Tekombo'e ha Arandu Motenondeha ohechava'erã mba'éichapa ohekombó'eta tapichakuérape ohai ha omoñe'ẽkuaa hañua guaraníme.

Política ñe'ẽ rehegua katuetei oguerekova'erã hesa renondépe kakuaakuérape. Ko tembiapo oháiva are guivéma ojerure oúvo guarani mbo'esyrykakuaa guarani ñe'ẽhára ha ñe'ẽhara'yvapeñuarã. Oñe'ẽvakuérape, ohai ha omoñe'ẽkuaa hañua iñe'ẽme ha ikatu hañuáicha oikove ipype; umi oikuaa'yva katu oikũmby, oñe'ẽ, omoñe'ẽ haipyre ha ohaikuaa hañua ko ñe'ẽme.

Ikatúva ojejapo:

- Toñemboguata guarani mbo'esyry tetã ipe ha tuichakue javeve ikatu hañuáicha tapicha oñemoaranduséva guive toñemoarandu. Toñemoherakuãtuichako'ã mbo'esyry hatojehesape'atetãyguakuérape tekotevẽ ha iporãha oñe'ẽ ha ohaikuaa ko ayvúpe.

- Toñemoheñói, oje'éma háicha ojejúvo ko jeháipe, tekotevẽ opaite tetãygua oikovévo guaraníme. Pevarã toñemoñe'ẽmokõi añetete ko tetã, tove guarani ha castellano-pe tojehecha, toñehendu ha toñehandu opaite mba'e oĩ ha oikóva ko tetãme.

- Tojepe'a okẽ, he'iháicha Léi Ñe'ẽnguéra rehegua, opaite tetã remimoĩmby oiporúvo guarani ha castellano peteĩcha, ha avei toñemokyre'ỹ tetãyguakuérape oiporúvo guarani ayvu ha kuatiápe Estado ha ojoapytepekuéra oñomongeta ha omba'apo hağua.
- Toñemokyre'ỹ opaite tavao guive oñemboguatávo ko'ã mbo'esyry, Tetã Rekuái ndive.
- Iguýguivo, tojeheka opaite paraguaigua toikũmbýnte jepe guarani castellano ndive.
- Omohenda háicha Léi Ñe'ẽnguéra rehegua, tojejopy opaite mba'apohárape toñemoarandu guarani. Umi tetãygua oikétava omba'apo Estado-pe katu tojejerure ohechauka hağua oñe'ẽ ha ohaikuaaha guarani ha castellano-pe.
- Toñemboguata tembiapo ikatu hağuaíicha kakuaakuéra oiporukuaa ha oiporu porã guarani. Amáke ohasa ára, ko ayvu oñeñe'ẽvaive. Ojehekava'erã, aipóramo, oñeñe'ẽporãve.
- Toñemoheñói tembiporu ombohasy'ỹ ha ombopya'eva'erã guarani ñe'ẽ ñeikũmby, ñemoñe'ẽ ha jehai.
- Toñemboguata guarani mbo'esyry pytaguakuéra oúva Paraguái, taha'e oúva sapy'amirã térã opytávo, ikatu hağuaíicha ha'ekuéra avei oikuaa ha oiporu ko ñe'ẽ. Kóva ko política oñemboguatava'erã avei castellano-pe ġuarã, ojekuaa rehe heta pytagua oúva ndoiporukuaaiha ko ayvu.
- Tojejopy umi pytagua oúva opytaitévoma Paraguái oñe'ẽ ha ohaikuaa hağua guarani ha castellano-pe. Upe rire ae toñeme'ẽ ichupekuéra kuatia opytaitéma hağua ko tetãme.

Hesakãva'erãko'ãmba'eojehupytyhağukatueteioñemoingeva'erãha mburuvichakuéra ha tetãyguakuéra akãme tekotevẽha ojeko'ipa guarani rehehápe, jahechápa ha'e nahesãiri ha aniangha ikangy mba'e.

Mávapa omboguatakuaa:

- Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha.
- Tekombo'e ha Arandupy Motenondeha.
- Consejo de Gobernadores.
- Organización Paraguaya de Cooperación Intermunicipal (OPACI)
- Consejo Nacional de Educación Superior (CONES)
- Cancillería Nacional.
- Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ.
- Momaranduhakuéra.
- Ambueve.

Ñe'ẽ paha

Oñemoğuahẽvo ijapype ko tembiapo, hetaite mba'e oje'ekuaa guarani reko yma, ko'ağagua ha renonderã rehe. Ko'ápe oñembohysýi mbovyymi umi mba'e ojejuhuva'ekue apytégui, ikatu hağuaicha ambue tapicha ombopypukuséva tembiapo koichagua omba'apo hí'ári:

- Guarani Paraguái rekove sã. Ojejeporeka ha ojepyahakuévo ko apytu'ũroky, ojejuhu ha ojehechauka añete ha hatãve guarani ha'eha Paraguái korasõ ha rekove sã. Ojehechakuaa mba'éichapa yma oike ppy guive pytagua ijyvypekuéra, avaitéva guarani hatã oryrýi iñe'ẽ rehe, ha upéicha rupi oúva para mboypýri ojejopy hague oikuaa ha oikovévo ayvu ko yvypeguápe. Paraguái isãso ára guive ko'áğa meve ojehechakuaa mba'éichapa ko tetã oguatañepã omboyke rehe hapo tee ha iñe'ẽ, ha omochichĩ umi oúva okáguivo año. Ojehechakuaa avei jepémo guarani ñe'ẽ harakuéra heta ára oñemboyke, ojejurumboty ani hağua oikove iñe'ẽme, ha'ekuéra ojetyvyro ha oipysyrõ ko ijayvu tee. Ojehechakuaa avei mba'éichapa yvateguakuéra hovamokõi guarani ndive: oikotevê jave hese omochichĩ ha oiporumeme, ha noikotevêvéi vove katu ohejajeýma ichupe tesaráipe. Tovamokõi ojehechakuaave ko tetã oike jave tesaparápe, ha umivahína umi

mokõi ñorairõ ohasava'ekue. Ñorairõ Guasúpe, are royrõme ojeguereko rire ichupe, guarani ojeporumeme kuatiápe ha Estado ñeisãmyhýpe. Opávo jejukapaguasu, oñemboykejeý ichupe. Ho'ávo Chaco-pe guare ñorairõ, guaranijeýma pojoapy tuichavéva oguerekóva ko tetã, ha vokóikema ojeporu opa hendáicha ha opa hendápe; ojehomombyryvevoíkatu: castellano jeporu ojejoko guaraniharakuéra apytépe; ojejopy ichupekuéra guaranínte oiporúvo oñomomandu haḡua, ha oiporúva castellano katu ojevavira. Opávo ko ñarairõ ha michĩmi iñapysẽvo py'aguapy, oñemboykejeýma guarani. Mbo'ehaópe oñeñepyrũjeýma ojejurupete, oñemoñesũ ha ojeharu mitãnguérape, jepémo opavave nunga guaranínte ogueroayvukuaa. Paraguaiquakuéra niko oiporúvo ko ñe'ẽ ojejuhu hapo tee ndive ha iñañeteve. Upéicha rupi, péicha ku oikéramo tesaparápe oiporu ko ñe'ẽ ha ipype ojuhu angapyhy ha pu'aka oikotevẽva. Umi tapicha iñarandúva ñe'ẽpykuaápe niko he'i Paraguáipe guarani oporomo'aḡuiha ha castellano katu oporomombyryha, ha upéva añetete. Jeyvéramo mokõi tapicha oiporukuaáva guarani ha castellano ojojuhu ha ñepyrũrã oñomongeta castellano-pe, katu michĩ ojokuaa ha ohasáma guaraníme. Paraguaiquakuéra ohayhu ha oiporuve guarani osẽvo hetãgui, ko ñe'ẽ ha'e rehe hekovekuéra sã; oiporúvo guarani oñeñandu isy jyva ári guáicha, isy igueruha rehe ichupekuéra yvy ape ári, ha guarani ha'e rehe ojavyu tee. "Ñane retã ndaha'emo'ãi Paraguái guaraní'yre", he'iháicha karai Bartomeu Melià.

- Guarani rehe oñeñangakova'erã ko'aḡaite. Oñembosako'ikuévo ko tembiapo, ojehechakuaa guarani ko'áḡa ikatuha oike tesaparápe ha tekotevêtereiha oñemoañete Léi Guasu ha Léi Ñe'ẽnguéra rehe. Ko tembiapo mbosako'ihárape oipy'apyeterei guarani jeporu mitã pyahukuéra apytépe; akóinte guarani hetave mitã ha mitã pyahu oiporúva Paraguái, katu ko'áḡa castellano-ma hína ayvu oiporuvéva umi mitã pyahu ko tetãme. Ñe'ẽ ndojeporúva mitã apytépe ikangýta katuetete kurivévo. Ndaikatuvéima ojeheja ko ojevúva ohasa mba'eve'yrõguáicha. Ko'áḡa ndojepapóramo

tekotevẽva, ko'ẽrõ hasyvéta. Aretereíma ko ñe'ẽ oha'arõ ha ha'evéma oha'arõve. Ko'ẽramo ikatu kuríma ichupe ġuarã. Añetehápeko guarani oikemimi tenda ymave máramo ndoikéi haguépe, katu upéicha avei tuichaiterei oguevi umi tenda ha'e añónte ojeporu haguépe ymave. Mbegueteri ojejapo omandáva leikuéra ha tekotevẽva ojejapo. Ko'ağaita ojehecháramo moõ mevépa ojeporu ko ayvu umi tetã remimoĩmbykuérape, ojehechakuaáta sa'ietereiha. Oñahesa'ýjokuaa Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha (PÑS) añónte; ojevicheáramo ijeporu kuatiápe oiméne ojejuhúta 2% umi osẽvagui osẽha guaraníme ha upéi castellano-pe paite. Estado oguerékova mokõi ñe'ẽ tee oiporujovava'erã mokõivéva hembiapope, ha PÑS jepe nomboguatáiramo upe tembiaporã, hasykuéta ojejerure hağua ambue temimoĩmbýe Estado ha ipypegua'ývape ojavóvo upéicha.

- Guarani itaty opa ohóvo. Guarani itaty (cantera) niko umi tapicha kóva ko ayvu añónte oiporukuaáva. 100 ary tapykuévo, oiméne 80% pe itaty oĩ hendápe, 80% tetãygua ko ñe'ẽ añónte oiporukuaa; 50 ary rupi, oiméne amo 60% rupi; 20 ary rupi, Censo 1992-me guare he'iháicha, 37%; 15 ary tapykuévo, he'iháicha Censo 2002-me guare, 26%; Censo 2012-me guare katu, jepéramo ndaikatúi ojejerovia marandu ombyatyva'ekue, ohechauka 8% tetãyguántema oñe'ẽha guarani año. Ojehecha mba'éichapa oñyñýi ohóvo ko itaty. Péichante ohóramo hese, ko'águi 15 ary rupi tenondévo, ikatu hemby 5% térã katu opáma. Castellano itaty, ko ayvu añónte oñe'ẽva, okakuaa kakuaave ko'ẽreíre; Censo 2012-pe guare he'i ojupiha 20% tapicha oñe'ẽva castellano año. Ko haihára oporandu mba'épa oikóta ikusugue vove guarani itaty. Ha'e nombohovaimo'ãi, ombohová hağua tekotevêta rupi ohai ambue jeporeka.

- Tembiapo oñemboguatáva guarani rehehápe ndohupytyi. Añetehápe oporomokorasõkyrêi ojehechávo mba'éichapa tetãyguakuéra oñemongu'e iñe'ẽ rehehápe. Tavarandu árape, 22 jasyoapy ko 2015-pe, karai katupyry Michael Gasser oho Fundación Yvy Marãe'ý ha Ateneo Regional San Lorenzo rógape oikuaaukávo

hemiapo “Traductor automático” rehegua. Ñomongetahápe oñeporandu ichupe mba'e rehepa ha'e oiporavo guarani ha ndaha'ei ambue ñe'ẽ omba'apo haġua, ha ha'e ombohová: “Porque veo que acá en Paraguay hay militantes, personas que trabajan en la promoción y el uso de la lengua guaraní”. Añetehápe niko péicha, heta tapicha oñemongu'e ha omyakã kamisa lómo iñe'ê rehe, upéicha rupi yma 1967-me guarani ojejapyhy tetã ñe'êramo, upéichante avei 1992-me tetã ñe'ê teéramo. Ohayhuvakuéra ko ñe'ê oñemongu'e ha hatãnte avei rupi, ojuhupyty Léi 4251/10 Ñe'ênguéra rehegua; upéichante avei ko'áġa ġuarã ojeguerokóma Paraguái Ñe'ênguéra Sãmbyhyha ha Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ. Upéva ári, oje'éma haguéicha ko tembiapópe, tapichakuéra ohayhu rupi guarani, ko'áġa oĩ hetaiterei guarani mbo'ehára, ko ñe'ê oike ohóvo mbo'ehao ha mbo'ehaovusúpe; upéicha rupi avei ha'éma Mercosur ñe'ê ha Parlasur rembiapo ñe'ê.

- Katu tekotevêne guarani rehe omba'apovakuéra opyta sapy'ami ha ojesareko hapykuere, hembiapo ha henonderã rehe. Añetehápe ko tembiapo mbosako'ihára oguerovia ndohupytyiha hembiapokuéra ko ñe'ê ojepyso ha hesãikatui haġua. Guarani rehe omba'apovakuéra jeyvéramo nomoambu'ei hembiguerovia ha iguata; colonialismo ñe'ê rehegua ojaitypo gueteri iñapytu'ümenguéra ha péva ojoko hembiapo ha ombojorea iñe'ê. Guarani rehe omba'apovakuéra ndoiporúí ko ñe'ê térã sa'ieterei oiporu omyasãiguévo ijayvu. Ojejesarekóramo mba'éichapa ombohéra ijaty ojehechakuaáta upéva: Asociación de Profesores de Lengua Guarani, Instituto de Lingüística Guarani del Paraguay, Ateneo de Lengua y Cultura Guaraní ha ambueve. Ojehecha castellano-pe paite oñembohéra. Upéva ári, ojeikéramo ojevichea web oguerokóva ni ndaja'aséi; añetehápe oĩ oiporúva guarani, katu oĩ upe marandu rendápe ndoiporúiva michĩmínte jepe ñe'ê ha'e omba'apo ha omyasãiva. Ojehecháramo mba'e ñe'ẽpa oiporu kuatiápe guarani mbo'eharakuéra, ojehechakuaáta oiméne 5% oiporu ñe'ẽ ha'ekuéra ombo'e ha omyasãiva ha upéi castellano memete. Ojejapysakáramo mba'e ñe'ẽpa oiporu iñemoñarekuéra ndive katu hetájey oporomoñemyrõ: hetaiterei guarani mbo'ehára ñemoñare noñe'ei ayvu ha'ekuéra ombo'éva máramo noñe'ei rupi ichupekuéra upe ñe'ẽme itúva ha isy.

- Ñe'ẽ hekoresaĩ ojeporúramonte; ñe'ẽ ojeporúva kuationa ha ayvúpe mante hekoresaĩ katuíta. Aipóramo, guarani rehe omba'apovakuéra ha mayma he'íva ohayhuha iñe'ẽ oiporu ha oikoveva'erã ipype. Hí'ã voi ko ayvu añoite oiporu hekovépe ayvu ha kuatiápe, opa hendápe ha opa mba'erã, jahechápa noipytyvõĩ ichupe okakuaa, hetejera ha ojeporu ha'gua he'iháicha Léi Ñe'ẽnguéra rehegua, ko'ýte Estado rembiapópe.

- Oponde'a oñembosako'íva ko jeporeka rupive ikatu oñemboguata. Opaite tembiaporã oñemohendáva ko guarani rape'apópe ikatu oñemboguata ha ndaha'etí ku hasyeteréiva. Ojejesarekóramo ambue tetã rehe, ko'ýte Europa-pe, ojejuhu heta aponde'a peichagua oñemboguataha ikatu ha'guáiicha oñemombareteje ñe'ẽ oñemomiríva'ekue areterei. Ombosako'í ha'gua ko tembiapo, haihára omoñe'ẽ ha ohesa'ỹjo heta aponde'a, ha umíva apytépe "Euskara Eustatzeko Ekintza Plana" (ESEP), ombosako'ipyre Consejo Asesor del Euskera, opytáva Eusko Jurlaritzta – Gobierno Vasco poguýpe. Ko aponde'ápe País Vasco omohendapaite tembiaporã omboguata'va'erã ha omo'arangepa, upéva ári omoĩ máva pópepa opyta imboguata.

- Iñepia'ãme guarani ñe'ẽ rehehápe are guivéma ogueroguatáva, ko'ýte Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha guive, ko tembiapo ombosako'ihára ohechakuaa tetãyguakuéra noñembotyha guarani rehe ñe'ẽngareko ha ñemboheko resãigui. Ko'á'ga rupi niko haviruvevy guaraníme ñe'ẽguarã ha péva pe juruja tekotevẽ ojeporu hekópe. 25 jasypoapy ko 2015-pe mokõi kuatiahaipyre tuichavéva Paraguáipe oguenohẽ marandu guaraníme; ko mba'e niko ndojehecháiva. "Yma che amba'apóramo guare kuatiahaipyrepe momaranduháramo ko'ã mba'e ojejeruréramo ojepuka nderehe", he'i haihára ha ñe'ẽpapára katupyry Susy Delgado. Ohechakuaa ha'e ojepé'aveha okẽ ko'á'ga Paraguái ñe'ẽ teépe ñe'ẽguarã. Ha añetehápe upéicha. Ko tembiapópe oje'éma haguéicha, Paraguái ha América Latina tuichakue javeve, tetãyguakuéra oñepyrũma opáy ha oipykusejeje hape tee. Tuichaitekoénte tembiaporã oporoha'arõva ha sa'i oĩ ohechakuaáva umíva.

- Paraguái Ñe'ẽnguéra presuesto ndohupytyi. Ysa'icha hesakã Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmyhyha presuesto ko'ağagua rehe hasyeteriha ogehupyty hağua tembiaporã oñemohendáva ko kuatiápe téra oimehaichagua ñe'ẽ rape'apo. Oñemoñepyrũramo guare ko tetã remimoĩmby, 2011-pe, oñeme'ẽ ichupe 3.391.969.510 guarani; ambue arýpe, 2012, iviru tuichaiterei okakuaa: 7.321.558.342 ohupyty. Ojeityvo karai Fernando Lugo-pe tetã Rekuáigui, hendaguépe ojasurúva oikyty ko viru ha oheja 4.457.708.278. Kovajey oñeme'ẽ ichupe 2013 ha 2014-pe; 2015-pe guare anteproyecto pevajey, ha vaicha opytátama upéicha. PÑS hína temimoĩmby sa'ive ipresuestova; hapykuéri ou Secretaría de la Juventud, ha iviru ohupyty amo 9.000.000.000 guarani rupi. Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmyhyha ko'ağaita peve ndoguerekóiri mba'yругuata osẽ hağua ombá'apo okápe; viru pasaje ha viático-rã oñondive amo 40.000.000 guarani rupi. Añetehápe kóva ha'ete pukarã. Péva viru niko peteĩ arapokõndýpe ñuarãnte PÑS oja'apótaramo hembiaporã tee.

- Tembiaporãita oñemohendáva ko aponde'ápe oñemboguatakuaa, katu pevarã PÑS oikotevẽ viru, kóva tekotevẽ ojupi ivýguivo 5 jey, tohupyty amo 20.000.000.000 guarani rupi, kóva rehe mante ikatútama oñemba'apo, katu oikotevẽ hetaitereive omoañete hağua tembiaporãita omoiva ipópe Léi Ñe'ẽnguéra rehegua. PÑS oikotevẽ 100, 200 ha ikatúramo hetave tapicha ikatupyryva ñe'ẽpykuaápe, ikatupyryva ñe'ẽrapereka (investigación lingüística), ñe'ẽ rape'apo (planificación lingüística) ha avei avaitevakuera ñe'ẽnguéra ñemombarete ha ñangarekópe. Ndojuhúiramo Paraguái'pe ko'ã tapicha katupyry katu ohechava'erã mba'éichapa ombokatupyryta umi ombá'apóva ipypépe, jahechápa ndaha'évẽ ko'ã arandutýpe. Opa ko'áva hepy, katu oñeikotevẽ katuetei oñeñangarekótaramo hekópe ñe'ẽnguéra rehe. Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ avei oikoteve viru, ha hetamivoíkatu. Hembiaporã tuichaiterei, ha umíva ndaikatumo'ãi oñemoañete viru'i téra viru'y rehe.

- Democracia ha ñe'ẽ ojogueraha ojopógui. Tembiapo mbosako'ihára ohechakuaa guarani ha oimeraẽ ñe'ẽ oñemomirĩmbyréva ojehyvykói ha oñembohekoressái hağua oñeikotevêha tetã rekuái ha estado oguatáva democracia teete ári. Léi Ñe'ẽnguéra Regua oñeguenohẽ Paraguái omotenondéramo guare mburuvicha oñeha'áva ombojuruja opavavépe ijávo ko tetãme, ojejapo'ỹ haguéicha areterei guivéma ko tetãme; upe tekuái ojupi'ỹ guive oisãmbyhy ko tetã, mba'eveichavéramo ko léi nosẽmo'aikuri. Ojehechakuaa avei ho'ávo upe tekuái, oñeñepyrũha ojehechagijey Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha rembiapo, guarani ha opaite avaivéta ayvu tee. PÑS viru ñeikytĩ 2012-me he'ipáma. Ko'ağagua tekuái ndive hasyvéntema tembiapo; tekuái ohekáva viru año ha ndojepy'apýiva teko porã rehe niko, he'iháicha Backer, ohecha ñe'ẽ "apañuãiramo", ha jeyvéramo katu "mba'erepy ramo" año, ndohechá deréchoramo. Upéicha rupi ndoipy'apymo'ái ichupe guarani ni umi avaitéva ayvu; hospital ha mbo'ehao rehe ndojepy'apýiramo piko ojepy'apýta ñe'ẽ rehe. PÑS-pe ojekuaáma ko oje'éva; ojeytapa kuatiápe ha tembiapo omohesãitava guarani katu ojejokopa. Aipóramo tetãyguakuéra oñeha'áva'erã omopyenda ha omombarete democracia, kóva ome'ẽ rehe juruja opavavépe, ha avei ñe'ẽme.

- Ojehechakuaa guarani ha avaitéva ñe'ẽnguéra rehe oñemba'apo hağua tekotevêha oñemoheñói mokõi tembiporu: Peteĩha, "Tetã Viru Guarani ha Ambue Avaitéva Ayvu Rekojerarã – Fondo Nacional para la Normalización de la Lengua Guaraní y las demás Lenguas Indígenas"; mokõiha katu "Guarani Ñe'ẽ ykekohára aty – Consejo Nacional de Lengua Guaraní". Guarani ha ambue avaitéva ñe'ẽ tekotevê ojeykekove, ha pevarã oñeikotevê viru; hasykue guarani rehe oñemba'apo hağua ko'ağaita oñeimeháicha; ponandi rehe ndaikatúi ojejapo mba'eve. Upéichante avei guarani oikotevê peteĩ consejo oĩhápe Estado ha tetãyguakuéra aty, ikatu hağuaíicha oipytyvõ ijeporu ha iñemombarete.

Referencias

- ABC Color (2015). *Destacan el guaraní y la cordialidad paraguaya*. 13 jasypokõi 2015. Recuperado de <http://www.abc.com.py/nacionales/destacan-el-guarani-y-la-cordialidad-paraguaya-1387321.html>
- Albó, Xavier. SJ. (2002). *Cultura, Interculturalidad, Inculturación*. Caracas, Venezuela: Fe y Alegría.
- Amorós, C. (2008). Diferentes perspectivas en torno a la planificación lingüística. *XXXVII Simposio Internacional de la Sociedad Española de Lingüística (SEL)*. Recuperado de <http://dadun.unav.edu/handle/10171/21076>.
- Baker, C. (1997). *Fundamentos de educación bilingüe y bilingüismo*. Ediciones Cátedra, S.A. Madrid, España.
- Barret, R. (2010). *El dolor paraguayo*. 2ª ed. Asunción, Paraguay: Editorial Servilibro.
- Berti, E. (2001). *El lingüicidio. Claude Hagège y la muerte de las lenguas*. Recuperado de <http://idiomas.astalaweb.com/general/a/El%20ling%C3%BCicidio.%20Claude%20Hag%C3%A8ge%20y%20la%20muerte%20de%20las%20lenguas.asp#.VN3oCPmG-a4>
- Bertoni, M.S. (1922). *La Civilización Guarani. Parte I: Etnología*. Puerto Bertoni, Paraguay: Imprenta y Edición "EX SYLUIS".
- Colombres, A. (2004). *La colonización cultural de la América Indígena*. 2ª ed. Buenos Aires, Argentina, Ediciones del Sol S.R.L.
- Consejo Asesor del Euskera (2015). *Plan de acción para la Promoción del Euskera*. Vitoria Gasteiz, España: Gobierno Vasco.
- Consejo Asesor del Euskera (2012). *Plan de acción para la Promoción del Euskera*. Vitoria Gasteiz, España: Gobierno Vasco.
- Corvalán, G. & De Granda, G. (1982). *Sociedad y Lengua: Bilingüismo en el Paraguay*. Tomo II. Asunción, Paraguay: Editora Litocolor.
- Cystal, D. (2011). *La muerte de las lenguas*. Madrid, España: Lavel S.A.

- Diario Vanguardia (2014). *Ediles repudian a gerentes de Bonita Kim que prohíben hablar en guaraní*, 26 jasykõi 2014. Recuperado de <http://www.vanguardia.com.py/v1/index.php/edicion-impresalocales/item/14223-ediles-repudian-a-gerentes-de-bonita-kim-que-proh%C3%ADben-hablar-en-guaran%C3%AD#sthash.DY5KcOL.dpuf>
- Dirección General de Estadísticas, Encuestas y Censos (2004). *Atlas de las Comunidades Indígenas en el Paraguay*. Asunción, Paraguay: DGEEC.
- Dirección General de Estadísticas, Encuestas y Censos (2002). *Censo Indígena de población y Vivienda 2002 en Atlas de las comunidades indígenas del Paraguay*. Asunción, Paraguay: DGEEC.
- Dussel, E. (s.f.). *Filosofía de la cultura y la liberación*. México D.F.: Universidad Autónoma de la Ciudad de México (UACM).
- E'A (2011) *Para Ministro de Cultura, Ley de Lenguas es la mayor conquista en la historia cultural del país*. 6 jasyteĩ 2011. Recuperado de <http://ea.com.py/v2/ministro-de-cultura-celebra-promulgacion-de-ley-de-lenguas-2/>
- Fernández Bogado, B. (2006). *A sacudirse*. Asunción, Paraguay: Editora Libre.
- Fogel, R. (2010). *Los pueblos Guaraní en la formación de la nación paraguaya*. Asunción, Paraguay: Ediciones y Artes S.A.
- Gobierno Vasco (2005). *Futuro de la política lingüística. Proyecto 2005-2009 de la Viceconsejería de Política Lingüística*. Vitoria Gasteiz, España: Gobierno Vasco.
- Galeano, E. (1992). *Ser como ellos y otros artículos*. México D.F.: Siglo Veintiuno Editores.
- Galeano Olivera, D. (2015). *La lengua guarani o avañe'ẽ, en internet*. Jasypoapy 2010. Recuperado de <http://guarani.over-blog.es/article-la-lengua-guarani-o-avane-e-en-internet-56149694.html>
- Guareschi, P. (1987). *Sociología Crítica. Alternativas para el cambio*. Montevideo, Uruguay: Graphis Ltda.
- Guerrero Arias, P. (2004). La cultura. En CEADUC, Suplemento Antropológico, Vol. 38 Nro. 1, Asunción, Paraguay.

- Havu, J. (2010). *La Política y la Planificación Lingüística. Curso de Investigación Lingüística*. Asunción, Paraguay, del 11 al 12 de agosto de 2010. Recuperado de <http://guarani.over-blog.es/article-la-politica-y-la-planificacion-linguistica-dr-jukka-havu-55399310.html>
- Kalisch, H. (2005). La convivencia de las lenguas en el Paraguay. Reflexiones acerca de la construcción de la dimensión multilingüe del país. En *Revista de la Sociedad Científica del Paraguay*, 17: 47-83. Asunción, Paraguay.
- López, M.H. (2015). *Indios de mierda*. Diario Última Hora. 26 jasykõi 2015. Recuperado de <http://m.ultimahora.com/indios-mierda-n875648.html>
- Martínez Sarasola, C. (2014). *Los argentinos somos de una gran diversidad cultural, pero tenemos inconvenientes en reconocerlo*. 19 jasyypoapy 2014. Recuperado de <http://derrocandoaroca.com/2014/08/19/los-argentinos-somos-de-una-gran-diversidad-cultural-pero-tenemos-inconvenientes-en-reconocerlo/>
- Melià, B. (2006). *Las Políticas Lingüística del Paraguay*. Asunción, Paraguay: Consejo Nacional de Educación y Cultura.
- Melià, B. (2003). *Lengua Guaraní en el Paraguay colonial*. Asunción, Paraguay: Centro de Estudios Paraguayos Antonio Guasch.
- Melià, B. (2010). *Pasado, presente y futuro de la lengua guaraní*. Asunción, Paraguay: Imprenta Salesiana.
- Montanari, E. (2007). *Crecer en una familia bilingüe. La educación plurilingüe en casa y en la escuela*. Barcelona, España: Ediciones Ceac.
- Quijano, Aníbal. *Colonialidad del poder, eurocentrismo y América Latina*. Talleres de gráficas y servicios, Rca. Argentina, 2000.
- Richards, J., Platt, J. y Platt H. (1997). *Diccionario de lingüística aplicada y enseñanza de lenguas*. Barcelona, España: Editorial Ariel, S.A.
- Real Academia Española (1922). *Diccionario de la Lengua Española*. Vigésima primera edición. Madrid, España: Espasa Calpe S.A.
- Romero, R.A. (1998). *Protagonismo histórico de la lengua guaraní*. 2ª ed. Asunción, Paraguay: Arte Final.
- Ruiz de Montoya, A. (1639). *Tesoro de la Lengua Guarani*. Madrid, España.

- Siguan, M. (1992). *España plurilingüe*. Madrid, España: Alianza Universidad.
- Vattimo, G. (2015). *Hay que cambiar los paradigmas culturales en Foro por la emancipación y la igualdad*. 3 jasyrundy 2015. Recuperado de <https://semanariopreguntas.wordpress.com/tag/foro-por-la-emancipacion-y-la-igualdad/>
- Velázquez, A. (2015). *Por ahora, nuestro país tendrá que seguir esperando por un purpurado*. Abc Color, 14 Jasypokõi 2015. Recuperado de <http://www.abc.com.py/edicion-impres/ notas/por-ahora-nuestro-pais-tendra-que-seguir-esperando-por-un-purpurado-1387553.html>
- Velázquez, R.E. (1968). *Breve historia de la cultura en el Paraguay*. Asunción, Paraguay: Talleres gráficos de la Escuela Técnica Salesiana.
- Verón, M.Á. (2008). *Las lenguas y los derechos humanos en Paraguay en Derechos Humanos en Paraguay 2008*. Asunción, Paraguay: Coordinadora de Derechos Humanos Paraguay.
- Viola, A. (1979). *Reseña del desarrollo cultural del Paraguay*. Asunción, Paraguay: Ediciones Comunerros.
- Zarratea, T. (2011). *La Ley de Lenguas del Paraguay. Comentada, concordada, traducida al guaraní y sus antecedentes*. Asunción, Paraguay: Servilibro.